

วัดเทพราชกุญชร วรวิหาร

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

มูลนิธิสิริวัฒนภักดี
จัดพิมพ์ถวาย พุทธศักราช ๒๕๖๐

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

มูลนิธิสิริวัฒนภักดี จัดพิมพ์ถวาย พุทธศักราช ๒๕๖๐

พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ของวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร.-- นครปฐม : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๖๐.

๑๖๐ หน้า.

๑. วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร--ประวัติ. I. ชื่อเรื่อง.

๒๙๔.๓๑๓๕

ISBN 978-616-429-750-0

ที่ปรึกษา

พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

พระศรีศาสนโมลี (สุทธิวัฒน์ ฐริณาโณ ป.ธ.๙) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

พระมหาคำสิงห์ สีहनโนโท ป.ธ.๗ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

นายอนันต์ ชูโชติ อธิบดีกรมศิลปากร

นายขจร มุกมีค่า รองอธิบดีกรมศิลปากร

บรรณาธิการ

นายบุญเตือน ศรีวรพจน์

ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ กรมศิลปากร

ผู้เรียบเรียง

นายธนโชติ เกียรติณภัทร

กองบรรณาธิการ

นางสาวทิพวรรณ บุญส่งเจริญ

นางสาวชนิดา สีหามาตย์

นางสาววุกุล มิตรพระพันธ์

ภาพประกอบ

นายฤทธิ รัตนประทีป

ประสานงานและศิลปกรรม

นายวสันต์ มุลทองน้อย

นางสาวธนานันต์ พิมพ์สาร

พิมพ์ที่

บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด

โทรศัพท์ ๐ ๒๑๑๘ ๓๕๕๕

โทรสาร ๐ ๒๑๑๘ ๔๕๒๗

สัมโมทนียกถา

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร เป็นพระอารามสำคัญมาแต่แรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชศรัทธาบูรณปฏิสังขรณ์วัดสมอแครง วัดโบราณทางด้านเหนือของพระนคร แล้วยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง ต่อมาพระองค์เจ้ากุญชร หรือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษเทเวศร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงบูรณะก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานนามว่า “วัดเทวราชกุญชร” อนุวัดตามพระนามเดิมของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษเทเวศร์ผู้ทรงอุปถัมภ์พระอารามและถือเป็นพระอารามประจำของราชสกุลกุญชร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ทรงพระราชศรัทธาอุปถัมภ์บำรุงสืบเนื่องมาโดยตลอด

ศาสนสถานต่างๆ บริเวณเขตพุทธาวาสของวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร สร้างสรรค์ขึ้นด้วยฝีมือช่างที่ประณีตงดงามตามขนบของศิลปกรรมไทยประเพณี ภายในพระอุโบสถมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง มีเอกลักษณ์โดดเด่นต่างไปจากจิตรกรรมฝาผนังอื่นในประเทศไทย ประวัติพระอารามและศิลปกรรมอันล้ำค่าของวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร เป็นมรดกวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่ชาวไทยพึงหวงแหน รักษาสืบทอดและเผยแพร่ให้เป็นที่ประจักษ์

คณะสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร ต่างมีปณิธานมุ่งมั่นที่จะสร้างสรรค์ให้พระอารามมีความเจริญก้าวหน้าเป็นศรีสง่าแก่พระนคร

อาตมาขออนุโมทนาในบุญนิธิที่มูลนิธิสิริวัฒนภักดี โดย คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี และครอบครัว ที่มีกุศลเจตนารับเป็นเจ้าของจัดพิมพ์หนังสือ “วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร” ในครั้งนี้ และขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการจัดทำหนังสือนี้เพื่อเผยแพร่ข้อมูลความรู้ไปสู่สาธารณชนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ “วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร” นี้จักอำนวยประโยชน์ต่อผู้อ่านและพุทธศาสนิกชนทั้งหลายโดยทั่วกัน

(พระเทพคุณาภรณ์)

เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

รองเจ้าคณะภาค ๑๔

สารบัญ

	หน้า
สัมมนานียกถา	๓
สารบัญ	๔
วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร	๗
ที่ตั้งและอาณาเขต	๗
ประวัติการสร้างวัด	๑๑
พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร	๕๑
สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท	๕๑
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี	๕๙
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์	๖๕
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ	๖๙
เขตพุทธาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร	๗๓
แผนผังเขตพุทธาวาส	๗๕
พระอุโบสถ	๗๙
พระพุทธรูปเทวราชปฏิมากร	๘๕
ซุ้มเสมา	๙๑
ศาลาราย	๙๓
พระวิหาร	๙๗
พระมณฑปจตุรมุข	๑๐๑
จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร	๑๐๕
ประวัติพระเทพคุณาภรณ์	๑๕๓
บรรณานุกรม	๑๕๖

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ที่ตั้งและอาณาเขต

วัดเทวราชกุญชร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร ตั้งอยู่เลขที่ ๙๐ แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก เหนือปากคลองผดุงกรุงเกษม

อาณาเขตของวัด

ทิศเหนือจดกับถนนศรีอยุธยาตอนโค้งลงแม่น้ำเจ้าพระยา และเขตท่าวาสุกรี
ทิศใต้จดกับปากคลองผดุงกรุงเกษม และตลาดเทวราชของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ทิศตะวันออกจดกับถนนศรีอยุธยาและตลาดเทวราช

ทิศตะวันตกจดแม่น้ำเจ้าพระยา

ที่ดินที่ตั้งวัดมีจำนวน ๒๐ ไร่ และมีที่ธรณีสงฆ์อีกแปลงหนึ่งในแขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ ๑ ไร่ ๑ งาน ๙๔ ตารางวา มีหนังสือกรรมสิทธิ์ คือ โฉนดที่ดินเลขที่ ๘๙๐๒

๘ วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงอาณาเขตวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ประตูพระอุโบสถ
วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ประวัติการสร้างวัด

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร มีนามเดิมว่า “วัดสมอแครง” คู่กับวัดสมอราย (ปัจจุบันคือวัดราชาธิวาส) เดิมเป็นวัดราษฎร์สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา คำว่า **สมอแครง** มีผู้สันนิษฐานไว้ดังนี้

๑. หนังสือประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม ๑ ของกรมการศาสนา ระบุว่า สมอแครง มีที่มาจากต้นสมอที่อยู่มานานจนร่องแครง จึงเรียกว่าสมอร่องแครง แล้วเพี้ยนมาเป็นสมอแครง^๑

๒. หนังสือศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์ ระบุว่า สมอ มีที่มาจากภาษาเขมร คือคำว่า ฌม (ឆ្នំ) แปลว่าหิน ส่วนแครง มาจากคำว่าแครง ฌมแครง หรือสมอแครง จึงแปลว่าหินแครง หรือหินแข็ง เมื่อพิจารณาจากชื่อวัดที่อยู่ใกล้เคียงจะพบว่า มีชื่อที่มาจากภาษาเขมรเช่นเดียวกัน คือวัดสมอรายและวัดเขมา^๒

๓. อาจารย์บุญเตือน ศรีวรพจน์ ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ กรมศิลปากร ระบุว่า สมอ หมายถึงต้นสมอ แครง หมายถึงดงาม เช่นในคำว่า “ชายแครง” วัดสมอแครงจึงอาจหมายถึงบริเวณที่มีต้นสมอขึ้นงอกงาม คู่กับวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ซึ่งมีต้นสมอขึ้นอยู่เรียงราย

ประวัติการสร้างวัดในระยะแรกไม่ปรากฏแน่ชัด ศาสนสถานสำคัญของวัดแห่งนี้ที่เคยมีมาแต่เดิมคือพระอุโบสถที่หันไปทางทิศตะวันออก ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ โปรดเกล้าฯ ให้มีการปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ บริเวณพระนคร หลักฐานที่กล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามนี้ คือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวไว้ว่าสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงบูรณะวัดมหาธาตุ วัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) วัดโบสถ์ วัดบางลำพู วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) วัดสัมเกลียง (วัดราชผาติการาม)^๓ สันนิษฐานว่าสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ทางด้านตะวันตกของพระอุโบสถหลังเดิม (ที่ตั้งอุโบสถเดิมคือบริเวณพระมณฑปจตุรมุข)

^๑ กองพุทธศาสนสถาน, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๕), ๒๒๒.

^๒ สายไหม จบกสิข และคณะ, ศิลปวัฒนธรรมไทย, เล่ม ๔, วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕), ๒๒๘.

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๖), ๑๘๑.

บริเวณวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

เมื่อพิจารณาวัดที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงบูรณปฏิสังขรณ์แล้ว พบว่าที่ตั้งของวัดสมอแครงและวัดอื่นๆ ส่วนมากเป็นวัดที่อยู่ทางตอนเหนือของพระนคร ซึ่งพื้นที่บริเวณเหนือพระนครเป็นเขตรับผิดชอบในการรักษาพระนครของฝ่ายวังหน้า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับการแบ่งเขตของวังหลวงวังหน้าไว้ว่า

“...การรักษาพระนครซึ่งสร้างใหม่จัดอนุโลมตามอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา เอาท้องที่ตั้งพระราชวังทั้ง ๒ เป็นเขตป็นหน้าที่ให้รัพลฝ่ายพระราชวังหลวงรักษาด้านใต้ รัพลฝ่ายวังหน้ารักษาทางด้านเหนือ มาบรรจบกันที่ประตูสำราญราษฎร์ (ซึ่งคนมักเรียกประตูผี) การปกครองท้องที่ในพระนครก็แบ่งเป็นอำเภอวังหลวง อำเภอวังหน้า อนุโลมตามเขตนั้น สืบมาจนรัชกาลหลังๆ เพิ่งมาเลิกเมื่อรัชกาลที่ ๕...”^๔

^๔ สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวังเก่า, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: แสงดาว, ๒๕๕๓), ๑๒-๑๓.

พระพุทธรูปจักรพรรดิ ประดิษฐานในอาคารเฉลิมพระเกียรติ มวก.

พระพุทธรูปดาวดึงส์เทวราช ประดิษฐานในอาคารเฉลิมพระเกียรติ มวก.

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสudarักษ์ พระเชษฐภคินีในรัชกาลที่ ๑ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์เพิ่มเติม แต่ไม่ปรากฏหลักฐานและรายละเอียด เกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์ สันนิษฐานว่าช่วงที่มีการปฏิสังขรณ์ ควรจะอยู่ระหว่างพุทธศักราช ๒๓๔๖ อันเป็นปีที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จทิวงคต ถึงราวพุทธศักราช ๒๓๖๕ อันเป็นปีที่ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี สิ้นพระชนม์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบูรณะและซ่อมแซมวัดสมอแครง อีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยา ทิพากรวงศ์ ว่า

“...เจ้าขรัวตาของท่านกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์บูรณะวัดสมอแครงวัด ๑ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานชื่อว่า วัดเทวราชกุญชร...”^๔

^๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ๑๔๕.

ภาพลายรดน้ำรูปช้าง ๓ เชือกที่บ้านประตู่พระอุโบสถ สื่อความหมายถึงพระนาม “กุญชร”
ของพระองค์เจ้ากุญชร กรมพระพิทักษ์เทเวศร์

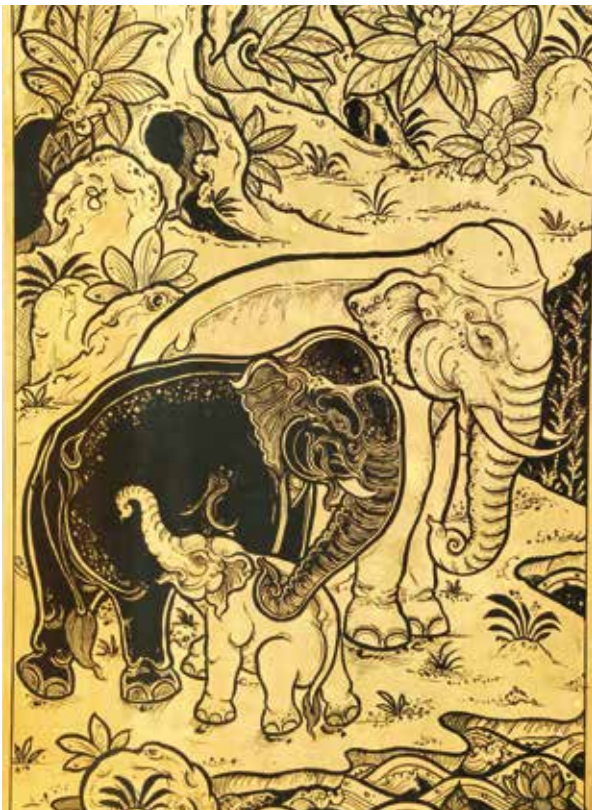

หน้าต่างด้านในพระอุโบสถ

ซุ้มปั้นแกลงหน้าต่างพระอุโบสถ

หน้าต่าง ประติมากรรมพระอุโบสถ พระวิหาร เขียนลายรดน้ำรูปช้าง หรือ "กุญชร"

๑๘ วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

จากข้อความข้างต้นเป็นหลักฐานว่า เจ้าขรัวตาของกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ (พระยศในขณะนั้น) เป็นผู้บูรณะวัดสมอแครง ซึ่ง “เจ้าขรัวตา” ท่านนี้ไม่ปรากฏนามทราบแต่เพียงว่าได้สมรสกับคุณยายฟักทองธิดาขุนสนธิทริมย์ เชื้อสายราชินิกุลบางช้าง มีบุตรธิดา ๖ คน ซึ่งธิดาผู้หนึ่งคือเจ้าจอมมารดาศิลา ในรัชกาลที่ ๒ เป็นเจ้าจอมมารดาของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์^๖ อนึ่งมีการเปลี่ยนนามวัดสมอแครง ตามที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “วัดเทวราชกุญชร” อันหมายถึงช้างทรงของพระอินทร์ ซึ่งคำว่า “กุญชร” นี้มาจากพระนามเดิมของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ คือ พระองค์เจ้ากุญชร

สันนิษฐานว่าการซ่อมแซมวัดสมอแครงครั้งนี้น่าจะตรงกับ พุทธศักราช ๒๓๙๒ เนื่องจากพบหลักฐานสมุดไทยร่างสารตรา หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ หมู่อุทิศศักราช ๑๒๑๑ (พุทธศักราช ๒๓๙๒)

ระบุว่าเจ้าพระยาจักรีมีสารตราไปถึงพระยาพิชฌุโลก พระยาสุวรรณครโลก พระยาสุโขทัย พระยาพิชัย พระยาพิจิตร พระยากำแพงเพชร พระยาตาก พระยานครสวรรค์ พระยาเถิน ให้เกณฑ์ตัดไม้ขอนสักซ่อมแซมวัดมหาธาตุ วัดพรหมสุรินทร์และวัดสมอแครง สาเหตุที่ต้องบูรณะวัดสมอแครงเนื่องจากพระอุโบสถเดิมมีขนาดเล็กไม่เพียงพอต่อการทำสังฆกรรมของพระภิกษุสงฆ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายพระอุโบสถวัดสมอแครงให้กว้างขึ้นกว่าเดิม ดังความในสมุดร่างสารตราดังกล่าวว่า

พระเจดีย์มุกกำแพงแก้วพระอุโบสถ

หีบพระปาฏิโมกข์ลายรดน้ำ

^๖ ลำดับราชินิกุลบางช้าง. (พระนคร: ศิวพร, ๒๕๐๑. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.อ.ขุนวารินทรสถิตย์จร (ขาว ณ บางช้าง) ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๑), ๗๔.

“...๑ หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองพิจิตร เมืองกำแพงเพชร เมืองตาก เมืองนครสวรรค์ เมืองเถินบุรี

ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าวัดมหาธาตุพระอารามหลวงซึ่งทรงสร้างไว้แต่ก่อน พระอุโบสถ พระวิหาร ตัวไม้เครื่องบนชำรุดปรักหักพังไป กับวัดพรหมสุรินทร์ วัดสมอแครง พระอุโบสถแคบเล็ก หาพอพระภิกษุสงฆ์ทำสังฆกรรมไม่ ทรงพระราชศรัทธาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถ พระวิหารวัดมหาธาตุ และให้ขยายพระอุโบสถวัดพรหมสุรินทร์ วัดสมอแครง ขึ้นใหม่ให้กว้างออกไป นายด่าน นายงานจัดแจงทำการวัดอยู่เสมอทุกวัน ได้ก่อนหนึ่งพระอุโบสถจวนจะถึงที่อยู่แล้ว ต้องการไม้สักขอนทำชื่อยาว ๖ วา และไม้ซ้อซึ่งเกณฑ์ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองตัดแต่ก่อนนั้น เจ้าเมืองกรมการเมืองส่งลงไปแต่ยาว ๕ วา จะเอามาใช้เป็นไม้ซ้อในการวัดครั้งนี้หาได้ไม่ ส่งไม้ลงไปที่ไม้ครบจำนวน ไม้ส่วยไม้เกณฑ์ค้างอยู่มาก ครั้นจะมีตราให้เจ้าเมืองกรมการเมืองพระหลวงขุนหมื่นนายนอกตัดไม้ขอนสักไม้ตะแบกส่งลงไปแต่ต้นฤดูน้ำ ก็เห็นว่า ณ เดือน ๘ เดือน ๙ ปีระกาเอกคกนี้เกิดความไข้ ไพร่บ้านพลเมืองล้มตายทุกบ้านเมือง บัดนี้กรุงเทพฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือความไข้หายเป็นปกติแล้ว โปรดเกล้าฯ เจ้าภาษีเอาเงินหลวงออกซื้อไม้ขอนสักลูกค้า ณ กรุงเทพฯ เอามาจับจ่ายใช้ในการวัดก็ได้น้อยหาพอใช้การไม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้

ขุนเทพภักดี หลวงฤทธามาตย์ เมืองตาก เมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย

หมื่นวิเศษอักษร เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย

ขุนพิณจ้ออักษรเสมียนตรา เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองพิชัย เมืองนครสวรรค์

ถือตรากับทางว่าไม้ค้างขึ้นมาเร่งรัดให้เจ้าเมืองกรมการเมืองพระหลวงขุนหมื่นนายนอกนายหมวดปลงใจลงในราชการจัดแจงส่งไม้ส่วยไม้เกณฑ์ จำนวนปีมะเมียอัฐศก ปีมะแมนพศก ปีวอก สัมฤทธิศก ปีระกาเอกคก กับเงินสิ่งของส่วยลงไปให้ถึงกรุงเทพฯ แต่ในเดือน ๑ เดือน ๒ ปีระกาเอกคกให้ทันกำหนด แต่ไม้ซื่อนั้นให้เจ้าเมืองกรมการเมืองจัดแจงส่งไม้ยาว ๖ วาใหญ่ ๑๑ ก้า ๑๒ ก้า ส่งลงไปจงทุกบ้านทุกเมือง จะได้เอามาใช้ในการวัดครั้งนี้ อย่าให้ส่งไม้ซ้อเล็กสั้นลงไปเหมือนแต่ก่อนเป็นอันขาดทีเดียว แต่ไม้ลำยอง ช่อฟ้า บานประตู ไม้ใช้ไม้สักแพ ไม้ตะแบกนั้นให้ส่งลงไปตามท้องตราเดิม ให้เร่งส่งไม้ส่วยไม้เกณฑ์ลงไปให้ครบจำนวน อย่าให้ไม้ขอนสักส่วน ไม้ขอนสักเกณฑ์ ตกค้างทบเทาอยู่เหมือนแต่ก่อนได้ ถ้าเจ้าเมืองกรมการเมืองนายกองนายหมวดกองนอกส่วยไม้เมืองใดละเลยเสีย มิได้เป็นใจเร่งรัดส่งไม้สิ่งของลงไปให้ครบ ไม้ขาดค้างจะเอาตัวข้าหลวงผู้เร่งแลเจ้าเมืองกรมการเมืองนายกองนายหมวดเป็นโทษจงหนัก

หนังสือมา ณ วัน ๖^๑ ๑๑ ค่ำ ปีระกานักษัตร เอกคก” ๑

ร่างตราที่พระศรีเสนาตุตถกแหกรวงเกล้าฯ ณ วัน ๖^๑ ๑๑ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณพระยาราชาสุภาวดี เจ้าคุณตันเชือก ผู้ราชการ ณ ศาลาลูกขุนได้เอาร่างตราที่อ่านกราบเรียน แล้วสั่งว่าให้เขียนปิดไปตามร่างนี้เถิด ๑...” ๑

^๑ ตรงกับพุทธศักราช ๒๓๙๒ เป็นปีที่ ๒๖ ในรัชกาลที่ ๓

^๒ “ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิษณุโลก,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอขาว, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๑๑๕, หอสมุดแห่งชาติ.

สมุดไทยต้นฉบับเรื่อง “ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชณุโลก” หมวดจดหมายเหตุรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หมู่ จ.ศ. ๑๒๑๑ เลขที่ ๑๑๕

ใบลานจารึกข้อความเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา

ใบลานจารึกข้อความเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา

ใบลานจารึกข้อความเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา

ใบลานจารึกข้อความเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนา

พระพุทธรูปเทวราชปฐิมากร พระประธานประจำพระอุโบสถ

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานเป็นคำบอกเล่าเกี่ยวกับวัดสมอแครงครั้งรัชกาลที่ ๓ ซึ่งนาวาเอกสวัสดิ์ จันทน์ กล่าวไว้ในหนังสือ “นิทานชาวไร่” โดยบันทึกจากคำบอกเล่าของหลวงวรภักดีภูบาล ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบที่กรุงศรีอยุธยา มีพระทององค์ใหญ่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ (พระยศในขณะนั้น) ไปเชิญมา ความว่า

“...ให้กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ พระอนุชาไปเชิญลงมายังพระนคร ในกรมได้ทรงต่อแพเชิญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ล่องลงมา ครั้นถึงปากคลองเทเวศร์ แพเกิดต้อฉุดเท่าไรก็ไม่มา ยังตำหนักแพ จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์สร้างวัดขึ้นตรงนั้น วัดนี้ชื่อว่าวัดสมอแครง...”^๙

แต่ที่มาของพระพุทธรูปองค์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่มที่ ๒๑ ต่างออกไปว่า เมื่อครั้งเสด็จไปทอดกฐินที่วัดเทวราชกุญชร ทรงสืบถามประวัติพระพุทธรูปองค์นี้ ได้ความว่า กรมพระพิทักษ์เทเวศร์อัญเชิญมาจากวิหารหลวง วัดมหาธาตุ เมืองลพบุรี^{๑๐}

จากหลักฐานที่กล่าวมาสรุปได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบูรณะวัดสมอแครงโดยเจ้าขรัวตาของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ มีการอัญเชิญพระพุทธรูปจากวัดมหาธาตุ เมืองลพบุรีมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ และรัชกาลที่ ๓ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า**วัดเทวราชกุญชร**

อย่างไรก็ตามในหนังสือ “ตำนานพระอาราม” ซึ่งเจ้าพระยาวิชิตรวงค์วุฒิไกรเรียบเรียงขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ กล่าวถึงประวัติวัดเทวราชกุญชรว่า

“...วัดเทวราชกุญชร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกเหนือปากคลองมดุงกรุงเกษมข้างเหนือ เดิมชื่อวัดสมอแครงเป็นวัดโบราณ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสถาปนาใหม่ ภายหลังเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีแล้วกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทรงปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่า**วัดเทวราชกุญชร...**”^{๑๑}

^๙ สวัสดิ์ จันทน์, นิทานชาวไร่, เล่ม ๗ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕), ๑๒๖-๑๒๗.

^{๑๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เล่ม ๒๑ (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), ๘๓.

^{๑๑} ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์ (กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๔๓), ๒๗-๒๘.

ภายในพระอุโบสถ

หากพิจารณาจากหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์แล้วจะพบว่า ในเนื้อความตอนแผ่นดินรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียกชื่อวัดว่า “วัดสมอแครง” ครั้นถึงแผ่นดินรัชกาลที่ ๔ เมื่อกล่าวถึงการขุดคลองผดุงกรุงเกษมในพุทธศักราช ๒๓๙๖ อันเป็นปีแรกในรัชกาลนี้ เรียกชื่อว่าวัดเทวราชกุญชร ดังข้อความที่ว่า

“...จึงโปรดให้ท่านเจ้าพระยาสุรียวงษ์ซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหมเปนแม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถเป็นกงซี จ้างจีนขุดคลองออกไปอีกชั้นหนึ่ง ปากคลองข้างทิศใต้ออกไปริมวัดแก้วฟ้า ปากคลองข้างทิศเหนือไปริมวัดเทวราชกุญชร...”^{๑๒}

ด้วยเหตุนี้จึงสันนิษฐานว่าการเปลี่ยนชื่อวัดสมอแครงเป็นวัดเทวราชกุญชรน่าจะเปลี่ยนมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ และกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ทรงรับบูรณปฏิสังขรณ์วัดนี้ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔

^{๑๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฯ (ขำ บุนนาค), พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๗), ๖๐.

พระสงฆ์สามเณรสวดมนต์ทำวัตรในพระอุโบสถ

หลังจากกรมพระพิทักษ์เทเวศร์สิ้นพระชนม์ในพุทธศักราช ๒๔๐๖ แล้ว พระองค์เจ้าสิงหนาทราช
 ดุรงค์ฤทธิ ผู้เป็นพระโอรส ทรงรับปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมบ้างในช่วงหลัง และพระประยูรญาติผู้สืบราชสกุลกุญชรก็ได้
 อุปถัมภ์บำรุงวัดเทวราชกุญชรมาโดยตลอด

พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิ พระโอรสของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ทรงอุปถัมภ์วัดเทวราชกุญชร
 สืบต่อจากพระบิดา เป็นที่ทราบกันดีว่าพระอารามแห่งนี้เป็นวัดของราชสกุลกุญชร ในหนังสือ COURT ข่าวด
 ราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง ระบุว่าเมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุนสัปดาห์ จุลศักราช
 ๑๒๓๗ ตรงกับพุทธศักราช ๒๔๑๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับเรือพระที่นั่งประจำ
 ทวิป พร้อมด้วยเรือในขบวนคือ เรือพระที่นั่งรองช็อกลิบสมุทร เรือบุษบกผ้าไตรชื่อศรีสุนทรไชย ไปถวายผ้าพระ
 กฐิน ณ วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสามพระยา วัดนรนาถสุนทริการาม และวัดเทวราชกุญชร เมื่อถึงวัดเทวราชกุญชร
 ทรงพระราชทานผ้าพระกฐิน และโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดุรงค์ฤทธิถวายของแด่พระภิกษุ
 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“...ศักราช ๑๒๓๗ แผ่นที่ ๙๕ ออกวันจันทร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ ครั้นแล้วจึงเสด็จออกจากพระอุโบสถ เสด็จลงเรือพระที่นั่งออกจากวัดนรนาถสุนทริการาม มาประทับ ณ วัดเทวราชกุญชร เสด็จเข้าในพระอุโบสถ นายสนิทจึงจำทูลจำนวนพระสงฆ์ คือ พระราชาคณะ ๑ ถานานุกรม ๓ อันดับเรียนคันถุระ ๘ อันดับเรียนวิปัสสนาธุระ ๙ อันดับเล่าสดมภ์ ๑๕ รวมพระสงฆ์ ๓๖ รูป มากกว่าปีจอฉศก ๘ รูป แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชทานพระกฐิน พระสงฆ์ก็รับทำเหมือนกับวัดสามพระยา แลพระธรรมทูตอาจารย์เป็นผู้ครองกฐิน แลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานไตรปิฎกถานานุกรมรวม ๓ ไตร ครั้นพระสงฆ์ครองผ้าแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิถวายของ ครั้นเสร็จแล้วพระสงฆ์ก็อนุโมทนาทาน แลถวายไชยมงคล เสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จออกจากพระอุโบสถ ตรัสกับข้าราชการ แล้วจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งล่องลงมาตามลำน้ำ ประทับท่าราชวรดิฐ เสด็จพระราชดำเนินกลับยังพระบรมมหาราชวัง เสด็จขึ้นเมื่อเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ แลในวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงฉลองพระองค์อิวนิงเดรส ทรงตรามหาवारภรณ์ช้างเผือก ข้าราชการก็แต่งตัวตามธรรมเนียมกฐินอย่างทุกวัน

โดย สวัสดิประวัตติ...”^{๑๓}

^{๑๓} สมเด็จฯ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และคณะ, หนังสือ COURT ข่าวราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ทรงช่วยกันแต่ง, เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๙. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙), ๑๖๐-๑๖๑.

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร ในพุทธศักราช ๒๔๕๘ ดังประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ หน้า ๑๔๓๓-๑๔๓๔ วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๔๕๘ ระบุว่าพระครูสมุห์วรคณิศรสิทธิการ เบิกเงินรายทรงพระราชอุทิศ ๒,๐๐๐ บาท กับเงินผลประโยชน์ วัดเทวราชกุญชรอีก ๔,๗๘๘ บาท ๔ สตางค์ จากกระทรวง ธรรมการ และเรียโรจากเจ้านายและประชาชนอีก ๓,๕๐๔ บาท รวมทั้งสิ้น ๑๐,๒๙๒ บาท ๔ สตางค์ เพื่อมาจัดการปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถและกุฏิ ๓ หลัง และถนนในวัดอีก ๑๔ สาย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ผู้เขียนพระราชไม้อำหลักปิดทอง เครื่องสังเค็ดงานพระเมรุมาศ รัชกาลที่ ๖ พุทธศักราช ๒๔๖๘

พระพุทธรูปปางสมาธิเทวราช พระพุทธรูปสำริดปางอุ้มบาตรสมัยอยุธยา

ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

“ด้วยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระมหาสมณะ ประทาน รายงานปฏิสังขรณ์ของพระครูสมุห์วรคณิศรสิทธิการ ผู้รั้งเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชรมายังกระทรวง ธรรมการว่าพระครูสมุห์วรคณิศรสิทธิการ ได้เบิกเงินรายทรงพระราชอุทิศ ๒,๐๐๐ บาท กับเงินผลประโยชน์ของวัดเทวราชกุญชรอีก ๔,๗๘๘ บาท ๔ สตางค์ ไปจากกระทรวงธรรมการ แลเรียไรจาก ท่านที่ทรงพระราชศรัทธาและศรัทธาได้ ๓,๕๐๔ บาท รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๐,๒๙๒ บาท ๔ สตางค์ จัดการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ กุฏิ ๓ หลัง ก่อถนนในวัด ๑๔ สายแล้วเสร็จ มีรายพระนามและนาม ผู้บริจาคทรัพย์แจ้งดังต่อไปนี้คือ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ๑,๐๔๔ บาท อำแดง เอ็ม อำแดงเปลี่ยน อำแดงเง็ก รายละ ๔๐๐ บาท อำแดงกลืน ๒๐๐ บาท นายปิ่น ๑๐๕ บาท พระ กันภยุบาทว์ ๙๑ บาท อำแดงบัว ๖๓ บาท หม่อมเจ้าสารภี ๕๔ บาท ชุนราชคฤหรัักษ์ อำแดงจิ้น รายละ ๔๓ บาท อำแดงเอี่ยม ๔๑ บาท พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าศรีเจริญชนมายุ พระยา เสถียรสุรประเพณี นายพันโท พระสรชาญพลไกร อำแดงจิบ รายละ ๔๐ บาท อำแดงกลืน อำแดง จีบ รายละ ๔๐ บาท อำแดงเง็ก ๓๕ บาท นายพันตรี หลวงชาติสรสิทธิ์ กับนายร้อยโทเยื้อน รวม กัน ๓๐ บาท พระยาศรีภักดากร ๒๐ บาท อำแดงคำ อำแดงลุ่น รายละ ๑๖ บาท อำแดงเล็ก ๑๑ บาท พระยาพิบูลย์สงคราม นายเจิม รายละ ๑๐ บาท จำนายลิบเปรม หม่อมราชวงศ์ชุ่ม อำแดง เจียน อำแดงปลั่ง อำแดงเอม รายละ ๘ บาท อำแดงเฮียะ ๖ บาท อำแดงถนอม ๕ บาท รายย่อย ๔๕ บาท ผู้บริจาคทรัพย์ทั้งนี้มีความยินดีขอพระราชทานถวายพระกุศล

กระทรวงธรรมการได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว
แจ้งความมา ณ วันที่ ๑๐ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

มหาอำมาตย์โท พระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ลงนามแทนเสนาบดี”^{๑๔}

^{๑๔} “ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒, (๒๖ กันยายน ๒๔๕๘): ๑๔๓๓-๑๔๓๔.

ประกาศเรื่องปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๔๕๘

เล่ม ๓๒ หน้า ๑๔๓๓ ราชกิจจานุเบกษา วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๔๕๘

ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร

ด้วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเชริญาณวโรดม

พระมหาสมณะ ประทาน รายงาน ปฏิสังขรณ์ ของ พระครูสมุห์วรคณิศร
สิทธิการ ผู้รั้งเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร มาถึง กระทรวงธรรมการ ว่า
พระครูสมุห์วรคณิศรสิทธิการ ได้เบิกเงินราย ทรงพระราชอุทิศ ๒,๖๐๐ บาท
กับเงิน ผลประโยชน์ ของ วัดเทวราชกุญชรอีก ๔,๗๘๘ บาท ๔ สตางค์
ไปจากกระทรวงธรรมการ แต่เวียรจาก ท่าน ที่ ทรง พระศรัทธา และ
ศรัทธาได้ ๓,๕๐๔ บาท รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๑๐,๒๘๒ บาท
๔ สตางค์ จักการปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถ กุฏิ ๓ หลัง ก่อถนนในวัด
๑๔ สายแล้วเสร็จ มีราย พระนาม และ นามผู้ บริจาคทรัพย์ แจงต่อไปนี้
คือ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ๑,๐๕๔ บาท
อำแดงเฮม อำแดงเป็ถียน อำแดงเง็ก รายละ ๕๐๐ บาท อำแดงถิ่น
๒๐๐ บาท นายบัน ๑๖๕ บาท พระกนิษฐาภทวิ ๙๑ บาท อำแดงบัว
๖๓ บาท หม่อมเจ้าสารภี ๕๔ บาท พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้า
เหมวดี ๕๐ บาท อำแดงจ่าง ๔๕ บาท ขุนราชกฤหรัักษ์ อำแดงจั้น
รายละ ๔๓ บาท อำแดงเอี่ยม ๔๑ บาท พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์
เจ้าเจริญศรีชนมายุ พระยาเสถียรสุรประเพณี นายพันโท พระสรชาญพลไกร
อำแดงหัตถิน อำแดงจับ รายละ ๔๐ บาท อำแดงถิ่น อำแดงจับ
รายละ ๓๖ บาท อำแดงเง็ก ๓๕ บาท นายพันตรี หลวงชาติสังสิทธิ์
กับนายร้อยโทเขียน รวมกัน ๓๐ บาท พระยาศรีภักฎตากกร ๒๐ บาท

วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๕๘ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒ หน้า ๑๔๓๔
ข้าแต่พระเจ้า ข้าแต่คุณ ราชณะ ๑๖ บาท ข้าแต่เด็ก ๑๑ บาท
พระยาพิบูลย์สงคราม นายเจิม ราชณะ ๑๐ บาท จ้านายสืบเปรม
หม่อมราชวงศ์น้อม ข้าแต่เจียน ข้าแต่ปลั่ง ข้าแต่เฮม ราชณะ ๘ บาท
ข้าแต่เอื้อยะ ๖ บาท ข้าแต่ถนอม ๕ บาท ราชย์ย่อย ๕๔ บาท
ผู้บริจาคทรัพย์ทั้งนี้ มีความยินดี ขอพระราชทาน ถวาย พระราชกุศล
กระทรวงธรรมการได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละออง
ธุลีพระบาท แล้ว

แจ้งความ มาณ วันที่ ๑๐ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๕๕๘
มหาอำมาตย์โท พระยาธรรมศักดิ์มนตรี
ลงนามแทนเสนาบดี

ธรรมาสน์ปาฏิโมกข์ เครื่องสังเค็ดงานพระเมรุ
สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอัครราชเทวี

ตราอักษรพระนามย่อ “ สม. ” และแผ่นป้ายจำหลักข้อความ
“งานพระเมรุท้องสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๗๐” ที่ด้านหลัง
กระดานพืงธรรมมาสน์ปาฏิโมกข์ เครื่องสังเค็ดงาน
พระเมรุสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทุมลามาตริ พระอัครราชเทวี

พระเทพสิทธินายก (เลียบ ปุณณสิริ) อดีตเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร

การบูรณะและสร้างศาสนสถานเพิ่มเติมของวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร ในสมัยหลัง มีดังนี้

สมัยพระเทพสิทธินายก (เลียบ ปุณณสิริ) เป็นเจ้าอาวาส ได้จัดการบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและศาลาการเปรียญที่ชำรุดทรุดโทรม สร้างศาลาทำนํ้ามีช่อฟ้าใบระกาใหม่ ๓ หลัง และในพุทธศักราช ๒๔๖๒ สร้างโรงเรียนปริยัติธรรม เป็นอาคารชั้นเดียวทรงปั้นหยาก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องซีเมนต์ โดยนางทองอยู่ ลำช้า เป็นผู้อุปถัมภ์

พุทธศักราช ๒๕๐๑ ทางวัดได้รื้อศาลาทำนํ้าด้านคลองผดุงกรุงเกษมออก ๒ หลัง เพราะชำรุดทรุดโทรมมาก และมีการสร้างศาลาบำเพ็ญกุศล ทางด้านเหนือศาลาการเปรียญ

พุทธศักราช ๒๕๐๔ รื้อกำแพงหน้าวิทยาลัยเทคโนโลยีและอาชีวศึกษาเขตโชติเวช แล้วทำใหม่ตลอดแนว และให้ยกซุ้มประตูวัดขึ้น ซ่อมแซมพระวิหารใหม่ให้มีสภาพดีขึ้น โดยซ่อมแซมพื้นวิหารด้านทิศตะวันตกและวิหารด้านทิศตะวันออก เปลี่ยนพื้นพร้อมทั้งติดไฟฟ้าและทาสี ในปีเดียวกันนี้ได้รื้อถอนกุฏิไม้ชั้นเดียวปลูกเป็นกุฏิ ก่ออิฐถือปูนแทน

พุทธศักราช ๒๕๐๖ แก้ไขกุฏิไม้ให้อยู่แนวเดียวกัน

พุทธศักราช ๒๕๑๔ ประชาชนพร้อมด้วยพ่อค้าแม่ค้าในตลาดเทวราชสร้างศาลาบำเพ็ญกุศลขึ้นอีกหลังหนึ่ง และตั้งชื่อศาลาหลังนี้ว่า เทวราชรังสรรค์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนทรงไทย

พุทธศักราช ๒๕๒๒ สร้างศาลาการเปรียญเป็นอาคารคอนกรีต ๒ ชั้น เพื่อทดแทนศาลาการเปรียญไม้สักหลังเดิมที่ชำรุดทรุดโทรม

พุทธศักราช ๒๕๒๓ ก่อกำแพงกันแนวกุฏิ

พุทธศักราช ๒๕๓๖ รื้อถอนพระอุโบสถหลังเก่าและสร้างขึ้นใหม่เป็นอาคารทรงมณฑปจตุรมุข เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๖ ประดิษฐานพระประธานองค์เก่าในพระอุโบสถหลังเดิม ใช้เป็นสถานที่สำหรับสวดมนต์ปฏิบัติธรรม

เมื่อพระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ.๙) มาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ในปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ ได้มีการปรับปรุงและพัฒนาวัดเป็นอันมาก งานบูรณะและปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชรในสมัยของพระเทพคุณาภรณ์ ที่สำคัญมีดังนี้

อาคารเทวราชธรรมศาลา (ศาลาการเปรียญ)

ซุ้มประตูทางเข้าพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร

ราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นจำนวนเงิน ๑ ล้านบาทในการบูรณะพระอุโบสถ แล้วเสร็จเมื่อพุทธศักราช ๒๕๔๖

๑. บูรณะพระอุโบสถ ใน
พุทธศักราช ๒๕๔๕ วัดเทวราชกุญชร
ได้ประสานงานกับกรมศิลปากรและ
สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการ
บูรณะพระอุโบสถ เพื่อถวายเป็น
พระราชกุศลเนื่องในวโรกาสเฉลิม
พระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา ของ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม
ราชินีนาถ ในการนี้สมเด็จพระนาง
เจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระ

๒. **บูรณะเทวราชธรรมศาลา** (ศาลาการเปรียญ) ซึ่งของเดิมสร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๒ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ทรงไทยตรีมุข ๒ ชั้น บูรณะแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๔๕ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระพุทธรัดนโกสินทร์มหาวชิราลงกรณ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๙ นิ้ว ประดิษฐานเหนือพระแท่นบุษบก เป็นพระประธานของศาลาการเปรียญ เมื่อวันที่ ๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๕

๓. **บูรณะเทวราชบรรณศาลา** (โรงเรียนพระปริยัติธรรม) ซึ่งของเดิมสร้างขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๒ เป็นอาคารชั้นเดียว ทรงปั้นหยาก่ออิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องว่าว บูรณะแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๔๕ (ภายหลังได้รื้อสร้างเป็นอาคารอเนกประสงค์เฉลิมพระเกียรติ มวก.)

๔. **บูรณะอาคารเทวราชกุญชร** ซึ่งเป็นกุฏิเจ้าอาวาส ลักษณะทรงปั้นหย่า ๒ ชั้น แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๖

อาคารเทวราชกุญชร (กุฏิเจ้าอาวาส)

อาคารเทวราชธรรมสภา

๕. **บูรณะเทวราชธรรมสภา** ซึ่งเป็นกุฏิสงฆ์ เป็นอาคารทรงปั้นหย่า ๒ ชั้น ชั้นบนใช้เป็นที่พำนักของพระสงฆ์ ชั้นล่างใช้เป็นสำนักงานเลขานุการและห้องประชุม บูรณะแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๕

อาคารเทวราชธรรมสมาภิรมย์

๖. **สร้างอาคารเทวราชธรรมสมาภิรมย์** เป็นอาคารตริมุข ๒ ชั้น ทรงปั้นหย่าประยุกต์ จำนวน ๑๐ ห้อง สร้างขึ้นเพื่อทดแทนกุฏิสงฆ์เดิมซึ่งมีสภาพชำรุด แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๖

๗. บูรณะศาลาบำเพ็ญกุศล เป็นอาคารคอนกรีตทั้งหลัง แล้วเสร็จเมื่อ ๒๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๔
๘. สร้างอาคารสงฆ์พระมงคลนาวาวุธ เป็นอาคารทรงปั้นหยาประยุกต์ จำนวน ๔๙ ห้อง สำหรับเป็นที่พักของพระสงฆ์จากต่างจังหวัดที่เข้ามาศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม แล้วเสร็จในปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

อาคารสงฆ์พระมงคลนาวาวุธ

๙. สร้างพิพิธภัณฑสถานของวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร เดิมเป็นบ้านไม้หลังใหญ่ชื่อว่า “บ้านแก้ว” ตั้งอยู่ที่จังหวัดแพร่ เจ้าของได้ขายให้แก่โครงการนาวินปาร์ค อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ซึ่งโครงการได้อนุรักษ์ไว้ให้อยู่ในสภาพที่ดี ต่อมาศาสตราจารย์ ดร.อุกฤษ มงคลนาวิน ประธานโครงการบูรณะพระอารามได้ถวายบ้านหลังนี้ให้แก่วัดเทวราชกุญชร สำหรับจัดทำเป็นแหล่งเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา อนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชาติ และเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๕ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๐

ประติมากรรมรูปพระอินทร์
ทรงช้างเอราวัณ หน้าอาคารพิพิธภัณฑสถาน
สักทองวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

อาคารพิพิธภัณฑ์หลักของวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

อาคารเทวราชธรรมสถิต

๑๐. สร้างอาคารเทวราชธรรมสถิต เป็นอาคาร ๓ ชั้น ทรงปั้นหย่าประยุกต์ ประดิษฐานพระสุกการโสภณภิกษานวัณนาธิสมบัตี อัญมณีจัตตาศีลพิสุทธิ์ พระพุทธรูปปางรำพึง เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๔

๑๑. **บูรณะพระเจดีย์ทรงเครื่อง** ตามแบบกรมศิลปากร และบรรจุผอบทองคำบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ปลียอดพระเจดีย์ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๔ ที่ฐานพระเจดีย์แห่งนี้มีจารึกประวัติการบูรณะไว้ว่า

“...ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล ล่วงแล้ว ๒๕๕๔ พรรษา พระเทพคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร พร้อมด้วยคณะสงฆ์ ร่วมกับบริษัท สยามนิวตริ โดยนายผินนางเสาวนีย์ อักษรานูวัตร ดำเนินการบูรณะพระเจดีย์ทรงเครื่องสมัยอยุธยาตอนปลาย ตามแบบกรมศิลปากร และบรรจุผอบทองคำพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา...”

พระพุทธรูปปางห้ามสมุทร
ประดิษฐานในซุ้มบริเวณทางเข้าวัด

พระเจดีย์ทรงเครื่อง

๔๖ วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ศาลาทานบารมี

ศาลาบุญบารมี

โป๊ะท่าเทียบเรือริมแม่น้ำเจ้าพระยา

๑๒. สร้างศาลาบุญบารมี ศาลาทานบารมี และโป๊ะท่าเทียบเรือริมแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๗ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๗ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๓ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๗

ลานโพธิ์ลานธรรม

พระพุทธภูมิเทวราช

๑๓. สร้างลานโพธิ์ ลานธรรม ประดิษฐานพระพุทธภูมิเทวราช เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๘ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๘ และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๘

อาคารอเนกประสงค์เฉลิมพระเกียรติ มวก.

๑๔. สร้างอาคารอเนกประสงค์เฉลิมพระเกียรติ มวก. เป็นอาคารทรงปั้นหยาประยุกต์ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๕ อาคารอเนกประสงค์เฉลิมพระเกียรติ มวก. สร้างถวายโดย คุณแม่มุ่ยเตี๋ย แซ่แต้ คุณวรวิทย์ วีรบรรพตส์ คุณพัชรา วีรบรรพตส์ และครอบครัว

เมื่อสร้างแล้วเสร็จในพุทธศักราช ๒๕๕๘ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา เสด็จแทนพระองค์ไปทรงประกอบพิธีเปิดแพรคลุมป้ายอาคารอเนกประสงค์เฉลิมพระเกียรติ มวก. และทรงเททองหล่อพระพุทธรูปปางมารวิชัย “พระพุทธรชัยวัฒน์เทวราชมหามุนี”

พระมณฑปจตุรมุข

พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา เสด็จพระดำเนินเป็นผู้แทนพระองค์ไปทรงประกอบพิธี เปิดแพรคลุมป้ายอาคาร อเนกประสงค์เฉลิมพระเกียรติ มวก.

๑๕. บูรณะพระมณฑปจตุรมุข อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก กว้าง ๑๒.๔๐ เมตร เท่ากันทั้ง ๔ ด้าน พื้นสูงประมาณ ๑.๔๐ เมตร

ระยะที่ ๑ ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๘ ทำโครงสร้างคอนกรีตเหล็กยอดมณฑปใหม่ ปั้นปูนปลียอด บัวกลุ่ม และบัลลังก์ยอดมณฑป เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ ปิดทองยอดมณฑป ซ่อมซ่อมฟ้า ไบระกา ทางหงส์ ประดับกระจกใหม่

ระยะที่ ๒ ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๙ ซ่อมผนัง เส้าฐาน ลวดลายหน้าบัน ฝ้าไชรา ลายทวย บัวปลายเส้า ลวดลายคูลา ฝ้าเพดาน ลวดบัวผนังกระเบื้อง ลูกกรง ฐานลานระเบียง และพลสิงห์บันได บานประตู หน้าต่าง ซุ้มประตูหน้าต่าง พื้นบัวเชิงผนังและบันไดหินแกรนิต งานทาสี งานระบบไฟฟ้าแสงสว่าง และระบบสายล่อฟ้า

กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนวัดเทวราชกุญชรเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๙๒ และประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๔ ตอนที่ ๖๔ วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๙๒ หน้า ๕๒๘๐-๕๒๘๔ โดยมี หลวงรณสิทธิพิชัย รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร เป็นผู้ลงนาม^{๑๕}

^{๑๕} “ประกาศกรมศิลปากร เรื่องกำหนดบัญชีโบราณวัตถุสถาน,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๔, ตอนที่ ๖๖ (๒๒ พฤศจิกายน ๒๕๙๒): ๕๒๘๐-๕๒๘๑.

พระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงปฏิสังขรณ์

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท มีพระนามเดิมว่าบุญมา ประสูติในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุนเบญจศก จุลศักราช ๑๑๐๕ ตรงกับวันที่ ๑๙ กันยายน พุทธศักราช ๒๒๘๖^{๑๖} เป็นพระโอรสลำดับที่ ๕ ของหลวงพิณจักษุ (ทองดี) (ภายหลังได้รับการถวายพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก) ในจำนวนโอรสธิดาทั้งหมด ๗ พระองค์คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระเทพสุดาวดี (พระนามเดิม สภา)

๒. สมเด็จพระเจ้าขุนรามณรงค์ (พระเจ้าขุนเณรรามณรงค์)

๓. สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง กรมพระศรีสุตารักษ์ (พระนามเดิม แก้ว)

๔. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พระนามเดิม ทองด้วง)

๕. สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท (พระนามเดิม บุญมา) ทั้ง ๕ พระองค์นี้ ประสูติแต่พระอรรคชายาเดิม (ดาวเรืองหรือหยก)

๖. พระองค์เจ้าหญิงกุ (พระเจ้าน้องนางเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี) พระชนนีเป็นพระน้องนางของ พระอรรคชายาเดิม

๗. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา (พระนามเดิม ลา) ประสูติแต่เจ้าจอมมารดามา

^{๑๖} ราชสกุลวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๔), ๓.

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาสุรสิงหนาทปราบราชการเป็นมหาดเล็ก ตำแหน่งนายสุตจินดาหุ้มแพร เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก พุทธศักราช ๒๓๑๐ นายสุตจินตามหาดเล็กหนีไปอยู่เมืองชลบุรี เมื่อทราบข่าวเจ้าตากยกทัพไปตั้งอยู่ที่เมืองจันทบูรจึงได้นำข่าวไปเฝ้าบอกรับไปพึ่งบารมี เจ้าตากโปรดฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระมหามนตรี เจ้ากรมพระตำรวจขวา เนื่องจากรู้จักคุ้นเคยกันมาตั้งแต่ก่อนเสียกรุง^{๑๗}

เมื่อเจ้าตากปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในพุทธศักราช ๒๓๑๐ แล้ว ต่อมาถึงพุทธศักราช ๒๓๑๑ พระเจ้าอั้งวะให้แมงกัมีการหย่าเจ้าเมืองทวายเป็นแม่ทัพคุมพลสองหมื่นยกเข้ามาทางไทรโยค แล้วลงมาล้อมค่ายบางกุ้ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระมหามนตรีเป็นกองหน้าเข้าโจมตีจนทัพพม่าแตกพ่ายไป หลังจากสงครามครั้งนั้นพระมหามนตรีได้ชักชวนให้หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีผู้เป็นพี่ชายมารีบราชการ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้เป็น พระราชวรินทร์ ซึ่งต่อมาพระราชวรินทร์ และพระมหามนตรีได้ร่วมรบในศึกปราบชุมนุมเจ้าพิมาย โดยร่วมกันตีทัพพระยาวรวงศาธิราช ณ ด้านขุนทดจนได้รับชัยชนะ หลังจากสงครามครั้งนั้นพระราชวรินทร์ได้เลื่อนยศเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางกรมพระตำรวจขวา ส่วนพระมหามนตรีได้เลื่อนยศเป็นพระยาอนุชิตราชา จางวางกรมพระตำรวจซ้าย และในปีพุทธศักราช ๒๓๑๒ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้ทั้งสองไปตีเมืองเสียมราฐ

พุทธศักราช ๒๓๑๓ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะเสด็จยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง คราวนั้นพระยาอมราชถึงแก่กรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งพระยาอนุชิตเป็นพระยาอมราช และหลังจากเสร็จศึกปราบชุมนุมเจ้าพระฝาง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระยาอมราชเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ รังเมืองพิชญโลก^{๑๘} และเลื่อนพระยาอภัยรณฤทธิ์เป็นเจ้าพระยาจักรี

เมื่อขณะทรงดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์นั้น ในพุทธศักราช ๒๓๑๕ ไปสุพลาแม่ทัพพม่าผู้ช่วยกำกับราชการเมืองเชียงใหม่ยกทัพมาตีเมืองลับแลแตก และยกกองทัพมายังเมืองพิชัย เจ้าพระยาสุรสีห์จึงยกทัพไปช่วยตีทัพพม่าแตกไปยังเชียงใหม่ ต่อมาไปสุพลาพยายามยกทัพมาตีเมืองพิชัยอีกครั้ง เจ้าพระยาสุรสีห์จึงร่วมกับพระยาพิชัยขับไล่กองทัพพม่า จากนั้นในพุทธศักราช ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จตีเมืองเชียงใหม่ เจ้าพระยาสุรสีห์ตั้งค่ายอยู่ที่ประตูท่าแพ สามารถตีค่ายพม่า ๓ ค่ายจนแตกพ่ายไปสิ้น แต่ต่อมาทางกรุงธนบุรีได้ข่าวว่าไปสุพลา และโปมะยุง่วนจะยกทัพจากเชียงแสนมาตีเชียงใหม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปช่วยราชการเมืองเชียงใหม่ แต่ระหว่างนั้นพม่าส่งอะแซหุ่นกี้เข้ามาทางเมืองตาก และตั้งทัพประชิดเมืองพิชญโลกไว้ เป็นเหตุให้เสียเมืองพิชญโลก

ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าพระยาสุรสีห์ได้ยกทัพไปทำสงครามกับล้านช้างเมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๑ และในพุทธศักราช ๒๓๒๔ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นทัพหน้ายกไปตีเมืองพุทไธเพชร แต่ยังไม่ทันได้ทำศึกสงครามก็เกิดเหตุจลาจลที่กรุงธนบุรี

^{๑๗} พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), ๑๖๒.

^{๑๘} “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม),” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก, เล่ม ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), ๔๙๖.

ภาพจิตรกรรมแสดงบริเวณกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อแรกสถาปนา (ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดอัมพวันเจติยาราม)

หลังจากสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์ ในพระบรมราชวงศ์จักรี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา “...พระเจ้าสุริยพงษ์นเรนทรราช เปน กรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่พระมหาอุปราชา...”^{๑๙} มีที่ประทับอยู่ที่พระราชวังบวรสถานมงคล ริมน้ำเจ้าพระยาด้านทิศเหนือของพระราชวังหลวง

พระราชภารกิจของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ในฐานะวังหน้าพระองค์แรกของกรุงรัตนโกสินทร์มีดังต่อไปนี้

^{๑๙} จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์, เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), ๑๓.

ด้านการศึกสงคราม

หลังจากที่สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงรับตำแหน่งที่พระมหาอุปราชได้ ๓ ปี ได้เกิดศึกสงครามกับพม่าครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๘ พระเจ้าปดุงทรงยกกองทัพมาถึง ๙ ทပ် มีจำนวนพล ๑๔๔,๐๐๐ เมื่อทางกรุงเทพฯ ทราบข่าวจึงจัดทัพออกไปรบศึกพม่า ๓ ทาง คือ ทပ်ที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษเทเวศร์ เป็นแม่ทัพยกไปขัดตาทัพที่นครสวรรค์ ทပ်ที่ ๒ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ยกไปที่เมืองกาญจนบุรี (เก่า) คอยต่อสู้กับทัพพระเจ้าปดุง และทပ်ที่ ๓ เจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) กับเจ้าพระยามรราชคัมพลตั้งอยู่เมืองราชบุรีรักษาทางลำเลียงของกองทัพที่ ๒ และ ๓ ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงบัญชาการเตรียมทัพหลวงในกรุงเทพฯ การสงครามในครั้งนั้นสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงใช้ยุทธวิธีแบบกองโจรเพื่อสกัดตีกองลำเลียงพม่า ใช้ไม้ทำเป็นกระสุนปืนใหญ่ยิงค่ายพม่า และใช้กลอุบายผ่อนช้างม้ารีพลลงมาค่ายเมืองกาญจนบุรีเวลากลางคืน พอเวลาเช้าให้ยกกลับขึ้นไปค่ายหลวงให้เดินทัพเนื่องขึ้นไปตั้งแต่เช้าจนเย็น เพื่อลวงให้พม่าเห็นว่ากองทัพยกขึ้นมาหนุนเป็นอันมาก เมื่อกองทัพพม่าถูกล้อมขัดสนเสบียงอาหาร และเกิดไข้ทรพิษระบาดในกองทัพ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทจึงมีพระราชบัญชาให้โจมตีค่ายพม่าจนแตกพ่ายในที่สุด^{๒๐} จากนั้นได้เสด็จยกทัพไปตีทัพพม่าที่ยกมาทางปักษ์ใต้ ซึ่งได้เมืองกระบุรี ระนอง ชุมพร นครศรีธรรมราช และเตรียมตีเมืองถลาง แล้วทรงยกไปตีเมืองปัตตานีได้ปืนใหญ่พญาตานีกลับมากรุงเทพฯ

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงนำปืนใหญ่ “นางพญาตานี” มายังกรุงเทพมหานคร

พุทธศักราช ๒๓๓๐ พระเจ้าปดุงยกทัพมาตีล้านนา คือ เมืองลำปางและเมืองป่าซาง สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เสด็จยกทัพไปตีพม่าจนแตกพ่าย และโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปศิหิงค์จากเชียงใหม่มายังกรุงเทพฯ ต่อมาพุทธศักราช ๒๓๔๐ ทรงยกทัพไปสกัดกั้นพม่าที่มาตีเมืองเชียงใหม่ และทรงทำศึกสงครามครั้งสุดท้ายเมื่อพุทธศักราช ๒๓๔๕ เป็นสงครามขับไล่พม่าออกจากล้านนา

^{๒๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ๗๐-๗๓.

พระเจดีย์ทรงเครื่องบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ซึ่งสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสถาปนา

ด้านการศาสนา

สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เสด็จออกผนวช ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์) เมื่อวันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๓๘ เวลาบ่าย ๕ โมง ๗ บาท มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นพระอุปัชฌาย์ พระญาณสังวรวัดพลับเป็นพระกรรมวาจา พระธรรมกิติเป็นพระอนุสาวณะ พระสงฆ์คณะหัตถบาฬ ๔๑ รูป รวมเป็น ๔๔ รูป ทรงพระราชศรัทธาผนวชอยู่ ๗ วัน^{๒๑}

บริเวณพระพุทธรูปบาทสระบุรี

ส่วนพระอารามที่ทรงสถาปนาขึ้นนั้น ปรากฏหลักฐานว่าทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดสลัก แล้วเปลี่ยนนามเป็นวัดนิพพานาราม ต่อมาในพุทธศักราช ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท จะทำสังคายนาพระไตรปิฎก จึงทรงพระราชดำริให้วัดนิพพานารามเป็นที่ประชุมสงฆ์ทำสังคายนา เนื่องจากเป็นวัดระหว่างวังหลวงกับวังหน้า และเปลี่ยนนามวัดว่าวัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม (ต่อมาเปลี่ยนเป็นวัดมหาธาตุ และเติมสร้อยนามยุวราชรังสฤษฎิ์สมัยรัชกาลที่ ๕)

พระอารามที่ทรงสถาปนาหรือบูรณปฏิสังขรณ์ ได้แก่ วัดตองปุ (วัดชนะสงคราม) วัดโบสถ์ วัดบางลำพู (วัดสังเวชวิศยาราม) โดยเฉพาะวัดบางลำพูทรงสถาปนาพระราชทานแก่พระองค์เจ้ากัมพูฉัตรและพระองค์เจ้าวงศัตติยา วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) วัดส้มเกลี้ยง (วัดราชผาติการาม) อีกทั้งทรงปฏิสังขรณ์วัดสำเพ็งถวายสมเด็จพระปฐมบรมราชชนก พระราชทานนามใหม่ว่าวัดปทุมคงคา วัดครุฑทรงปฏิสังขรณ์ช่วยสมเด็จพระวันรัต วัดสุวรรณคีรีตรงปากคลองตลิ่งชันข้าม วัดสุวรรณดารารามกรุงเก่า หอพระมณฑปยธธรรม วิหารคดวัดพระเชตุพน รวมถึงเครื่องสุสานหลวงวัดสุวรรณารามบางกอกน้อย คือ เมรุ สามสร้าง หอสวด หอทิ้งทาน โรงโขน โรงหุ่น โรงระทา และพลับพลาโรงครัว^{๒๒}

นอกจากนี้ ในพุทธศักราช ๒๓๓๑ มีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นแม่กองยกมณฑปพระพุทธรูปบาท สระบุรี เมื่อเสด็จถึงท่าเจ้าสนุก จึงมีพระบัญชาให้ข้าราชการขนตัวไม้เครื่องบนพระมณฑปขึ้นไปยังเขาพระพุทธรูปบาท ในการนี้พระองค์ทรงพระอุทสาหะด้วยกำลังพระราชศรัทธาเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาท ทรงยกตัวลำยองเครื่องบนพระมณฑปตัวหนึ่งด้วยพระหัตถ์ขึ้นประดิษฐานเหนือพระอังสาไปจนถึงเขาพระพุทธรูปบาท จนกระทั่งเริ่มยกเครื่องบนเครื่องยอดพระมณฑปปิดทองประดับกระจก ทำมณฑปน้อยเหนือรอยพระพุทธรูปบาท กับทั้งแผ่ทองคำหุ้มเสาทั้ง ๔ กับเครื่องบนในพระมณฑปใหญ่จนแล้วเสร็จ^{๒๓}

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๙.

^{๒๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ๑๘๑.

^{๒๓} อรรถวรณ ททรัพย์พลอย, (บรรณานิการ), เทศนาพระราชประวัติและพระบวรราชประวัติ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓), ๒๑๑.

พระบรมราชินีพนธ์

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงพระราชนิพนธ์กลอนเพลงยาวไว้ ๓ เรื่องคือ เพลงยาวรบพม่าที่นครศรีธรรมราช พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๙ เมื่อคราวเสด็จยกทัพไปปราบหัวเมืองมลายู เพลงยาวเรื่องตีเมืองพม่า มีเนื้อหาแสดงความคับแค้นใจที่เสียกรุงศรีอยุธยา ทรงกล่าวถึงความตั้งพระทัยที่จะเสด็จไปตีเมืองพม่าเป็นการแก้แค้น และเพลงยาวถวายพยากรณ์ พระราชนิพนธ์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๒ เพื่อทูลถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเกี่ยวกับคำทำนายเหตุการณ์เมื่อคราวฟ้าผ่าต้องพระที่นั่งอินทราภิเษกแล้วเกิดเพลิงไหม้ว่าเป็นสุกนิมิตมงคล

สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทประชวรพระโรคนี้ตั้งแต่คราวเสด็จยกทัพไปช่วยเมืองเชียงใหม่ เมื่อปีจอจัตวาศก พุทธศักราช ๒๓๔๕ พระอาการกำเริบมีพิษร้อนต้องเสด็จแช่ลงในพระสาคร ทำให้ต้องประทับรักษาพระอาการอยู่ที่เมืองเถิน และโปรดให้ทัพรบพระราชวังหลังยกทัพไปตีพม่าที่ล้อมเชียงใหม่ เมื่อคลายพระโรคขึ้น จึงเสด็จกลับมายังกรุงเทพฯ ในพุทธศักราช ๒๓๔๖ ต่อมาพระโรคกำเริบขึ้น ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ปีกุนเบญจศก ตรงกับวันที่ ๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๓๔๖ เวลา ๒ ยามเศษ สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จทิวงคต ณ พระที่นั่งบุรพาภิมุข พระชนมพรรษาได้ ๖๐ พรรษา เสด็จดำรงพระเกียรติยศในที่พระมหาอุปราชาได้ ๒๑ ปี ๔ เดือน ๕ วัน^{๒๔} มีพระโอรสพระธิดาทั้งสิ้น ๔๓ พระองค์ ราชสกุลสายตรง ๔ มหาสาขา ได้แก่ อสุณี สังขทัต ปัทมสิงห์ และนรีระสิงห์

พระที่นั่งบุรพาภิมุข เป็นพระที่นั่งซึ่งสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จทิวงคต ปัจจุบันเป็นห้องจัดแสดงเครื่องดนตรีต่างๆ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

พระที่นั่งพุทธไสสวรรคย์ ซึ่งสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงสถาปนา เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหิรัญ

^{๒๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, ๑๗๘.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี มีพระนามเดิมว่าจ้อย ประสูติในสมัยแผ่นดินกรุงธนบุรี เมื่อวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวดโทศก จุลศักราช ๑๑๓๒ ตรงกับวันที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๑๓^{๒๕} เป็นพระโอรสลำดับที่ ๕ ในจำนวนพระโอรส-พระธิดา ๖ พระองค์ในสมเด็จพระเจ้าฟักเพ็ญใจ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุदारักษ์ กับพระภักดาเจ้าขรัวเงิน (สกุลเศรษฐีครั้งกรุงเก่า ถึงแก่พิราลัยไปเมื่อสมัยกรุงธนบุรี) ดังมีรายพระนามต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าต้น)
๒. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนันต์ชนาริ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงฉิม)
๓. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าขุนเณร
๔. สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๒ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงบุญรอด)
๕. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (สมเด็จพระเจ้าฟ้าจ้อย)
๖. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรงค์ (สมเด็จพระเจ้าฟ้าเทศ)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พุทธศักราช ๒๓๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าจ้อย เป็นกรมขุนพิทักษ์มนตรี ต่อมาในปีเถาะนพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ พุทธศักราช ๒๓๕๐ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนพระยศเป็นกรมหลวง ดังคำประกาศตอนหนึ่งดังนี้

“...มีพระราชโองการมารพระบัมขุรสุรสิงหนาทวิลาสดำเนินตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ์มนตรีนั้นทรงพระปรีชารอบราชการ ให้เสด็จเลื่อนพระนามขึ้นเป็น กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ชุบเส้นหมึกกระดาดขฟรังเปนพระอักษร ๓ บรรทัด หมื่นทิพไมตรีอาลักษณ์ชุบทั้ง ๒ ฉบับแล้วเชิญไว้ ณ โรงอาลักษณ์...”^{๒๖}

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พุทธศักราช ๒๓๕๒ พระเจ้าอังวะให้อะเต็งวุ่นแม่ทัพยกมาตีหัวเมืองปักษ์ใต้ได้แก่ ชุมพร ตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง ถลาง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำแสนยกกรมคุมทัพบก ๕,๐๐๐ ล่วงหน้า เจ้าพระยาพลเทพรักษาเมืองเพชรบุรี และให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีจัดการคอยส่งทัพที่เมืองเพชรบุรี ถ้าพม่ายกมาให้ทัพเจ้าพระยาพลเทพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรียกหนุนออกไป^{๒๗}

^{๒๕} ราชสกุลวงศ์, ๗.

^{๒๖} จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์, เล่ม ๑, ๓๙-๔๐.

^{๒๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน, หนังสือชุดประชุมพงศาวดารฉบับราชบุร, ชำระต้นฉบับโดย นฤมล ธีรวัฒน์, นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๘), ๑๕.

เกรินสำหรับเชิญพระบรมโกศขึ้นและลงพระมหาพิไชยราชรถ
ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิดขึ้น

พุทธศักราช ๒๓๕๓ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์ ทรงพระผนวช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีกำกับราชการในกรมมหาดไทย และกรมวัง และได้รับพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็นที่ประทับ เนื่องด้วยเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ทรงปรึกษาหารือด้วยข้าราชการทั่วไปทุกอย่าง^{๒๘} และในปีเดียวกันนี้ได้มีการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิดเกรินที่ยกพระบรมโกศขึ้นและลงจากพระมหาพิไชยราชรถได้โดยไม่ต้องเปลื้องเครื่องประกอบออก แต่ใช้วิธีชันฉ้อกว่านเกรินไปสุดบันไดนาค แล้วเจ้าพนักงานกรมภูษามาลาเลื่อนพระบรมโกศไปประดิษฐานบนพระเบญจาทองภายใต้พระมหาเศวตฉัตรในพระเมรุทอง

^{๒๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอดิศัยราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), ๕๙ และ ๑๙๗.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงมีบทบาทสำคัญในการช่วยบริหารราชการแผ่นดินสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น พุทธศักราช ๒๓๕๘ เมื่อพวกมอญที่เมืองเมาะตะมะถูกพม่ากดขี่พร้อมใจกันจับเจ้าเมืองกรมการพม่าฆ่าเสีย แล้วเข้ามาสวามิภักดิ์ในพระราชอาณาจักร จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) คุณไพรพลและเสียบียงอาหารพร้อมกับของพระราชทานไปรับครีวมอญที่เมืองกาญจนบุรี และให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปคอยกำกับดูแลเนื่องจากตอนนั้นเจ้าฟ้ามงกุฎมีพระชันษาเพียง ๑๑ ปี ต่อมาในพุทธศักราช ๒๓๖๒ เจ้าอนุวงศ์ได้นำทัพไปปราบปรามกบฏอ้ายเกียดสาโง้ง ซึ่งตั้งตัวเป็นผู้วิเศษในแขวงเมืองจำปาศักดิ์ได้เป็นผลสำเร็จ ทรงพระราชดำริว่าเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์อ่อนแอถ้ากลับไปครองเมืองก็จะรักษาไว้ไม่ได้ เจ้าอนุวงศ์จึงทูลขอเมืองให้เจ้าราชบุตร (โย้) โดยมีรัชกาลที่ ๓ ขณะยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงรับเป็นพระธุระจัดแจงให้ เมื่อรัชกาลที่ ๒ พระราชทานให้เจ้าราชบุตรครองเมืองจำปาศักดิ์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงขัดเคืองพระทัย รับสั่งในท้องพระโรงว่า

“...อยากจะรู้ซัก ใครเป็นผู้จัดแจงเพ็ดทูลให้เจ้าราชบุตรเวียงจันทน์ไปเป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ แต่เพียงพ้อมีอำนาจอยู่ข้างฝ่ายเหนือก็พออยู่แล้ว ยังจะเพิ่มเติมให้ลูกไปมีอำนาจโอบลงมาข้างฝ่ายตะวันตกอีกอีกด้าน ๑ ต่อไปจะได้ความร้อนใจด้วยเรื่องนี้...”^{๒๙}

เมื่อเจ้าอนุวงศ์และเจ้านครจำปาศักดิ์ยกทัพจะมาตีกรุงเทพฯ ในรัชกาลต่อมา เป็นข้อที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโทมนัส เนื่องด้วยตรงตามที่เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงทำนายไว้ และเมื่อพุทธศักราช ๒๓๖๓ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพเป็นแม่ทัพออกไปขัดตาทัพพม่าที่เมืองเพชรบุรี และกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ไปขัดตาทัพที่เมืองราชบุรี ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงมีลายพระหัตถ์ไปทูลกรมหมื่นศักดิ์พลเสพว่าด้วยความประพฤติของพวกกองทัพที่อยู่หัวเมือง เตือนทหารในกองทัพไม่ให้เบียดเบียนราษฎร และให้กรมหมื่นศักดิ์พลเสพทรงชำระความเพื่อไม่ให้เป็นที่ระคายเคืองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

^{๒๙} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒, ๑๕๐.

พระราชพิธีลงทรงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (ภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดอัมพวันเจติยาราม)

พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีประการหนึ่งคือ ทรงเป็นเจ้านายผู้ใหญ่ที่โปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้อำนวยการพระราชพิธีสำคัญอยู่บ่อยครั้ง ได้แก่

๑. พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พุทธศักราช ๒๓๕๒
๒. พระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระพันปีหลวง เป็นกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พุทธศักราช ๒๓๕๓
๓. พระราชพิธีลงทรงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) พุทธศักราช ๒๓๕๔ ทรงเป็นผู้อำนวยการพระราชพิธีกับเจ้าพระยาศรีธรรมราช
๔. พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) พุทธศักราช ๒๓๕๙ ในการพระราชพิธีนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงเครื่องเป็นพระอัครพรหมาน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ ประทานพรและเครื่องต้น
๕. พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี พุทธศักราช ๒๓๖๓ ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาในการทำเขาไกรลาสคู่กับกรมขุนอิศราณูรักษ์

นอกจากนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรียังทรงชำนาญทางนาฏศิลป์และการละคร ซึ่งแบบแผนท่ารำส่วนใหญ่ทรงเป็นผู้คิดประดิษฐ์ท่ารำเป็นจำนวนมาก จึงนับถือว่าทรงเป็นครูละคร ออกพระนามบูชาในพิธีไหว้ครู ทรงมีคุณละครที่ได้รับมรดกสืบต่อมาจากพระเชษฐาคือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ และเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละคร จะส่งบทพระราชทานไปยังสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีไปลองฝึกซ้อม กล่าวกันว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีให้อาพระฉายบานใหญ่มาตั้ง แล้วทรงรำตามบททอดพระเนตรในพระฉาย ทรงปรึกษากับนายทองอยู่ และนายรุ่ง ซึ่งเป็นตัวพระและตัวนางในคณะละครของพระองค์ ช่วยกันแก้ไขกระบวนรำไปจนเห็นว่างามจึงยุติ ถ้ามีเหตุขัดข้อง บางครั้งจะทูลขอให้ทรงแก้ไขบทพระราชนิพนธ์ จากนั้นจึงให้นายทองอยู่และนายรุ่งนำท่ารำไปฝึกหัดให้กับละครหลวงที่โรงละครริมต้นสนหน้าประตูพรหมศรีสวัสดิ์เพื่อเตรียมซ้อมถวายให้รัชกาลที่ ๒ ทอดพระเนตรอีกครั้งเพื่อทรงมีพระราชดำริแก้ไข ท่ารำจึงได้ยุติเป็นแบบแผน^{๓๐}

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ประชวรพระยอดในพระคอ สิ้นพระชนม์เมื่อวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้นเจ็ดค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๓๖๕ เวลา ๕ โมง ๔ บาท พระชันษาได้ ๕๒ ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ เมรุท้องสนามหลวง เมื่อวันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๓๖๕ ทรงเป็นต้นราชสกุลมนตรีกุล^{๓๑}

^{๓๐} สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ละครพ็อนรำ: ประชุมเรื่องละครพ็อนรำกับระบำรำเต้น: ตำราพ็อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครตีกดาบรرف (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖), ๓๔๔-๓๔๕.

^{๓๑} ราชสกุลวงศ์, ๗.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายกุญชร ประสูติเมื่อวันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะเมียสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๖๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๔๑^{๓๒} เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาศิลา (ธิดาคุณยายี่ฟักทองราชินิกุลบางช้าง) ทรงเป็นพระโอรสลำดับที่ ๓ จากจำนวนพระราชโอรสพระราชธิดาในเจ้าจอมมารดาศิลา ๔ พระองค์ คือ

๑. พระองค์เจ้าหญิงวงศ์
๒. กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ (พระองค์เจ้าชายพนมวัน)
๓. กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ (พระองค์เจ้าชายกุญชร)
๔. กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ (พระองค์เจ้าชายทินกร)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระองค์เจ้าชายกุญชรเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๔ ค่ำ ปีวอกฉศก จุลศักราช ๑๑๘๖ ตรงกับวันที่ ๑๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗^{๓๓} ทรงว่าการกรมม้า และกรมมหรสพ พุทธศักราช ๒๓๖๙ เกิดศึกเจ้าอนุวงศ์ยกลงมาทางเมืองนครราชสีมา โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีดิพลเสพ ยกทัพไปทางเมืองสระบุรีตั้งค่ายอยู่ที่ท่าเรือพระพุทธบาท และให้จัดไพร่พลไปซัดดาทัพที่เมืองปราจีนบุรี กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์เสด็จไปในครั้งนี้พร้อมด้วยทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี ทัพเจ้าพระยาพระคลัง ทัพกรมหมื่นพิทักษ์ภูเบนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ และทัพกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ภายหลังมีใบบอกเจ้าพระยามหานครธีรธรรมราชเจ้าราชการเรื่องอังกฤษยกทัพเรือมาเกาะหมากและเรื่องกบฏต้นหันตรีบารนี (เฮนรี เบอร์นี่) จะมาทำหนังสือสัญญาที่เมืองตรัง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราทัพอหบดีเจ้าพระยาพระคลัง ทัพกรมหมื่นพิทักษ์ภูเบนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ และทัพกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ กลับมารักษาเมืองสมุทรปราการ^{๓๔} ระหว่างนั้นกองทัพทั้งหมดได้ร่วมกันปรับปรุงค่ายคูประตูหอรบต่างๆ เพื่อเตรียมป้องกันพระราชอาณาจักร และสร้างพระสมุทรเจดีย์ “...จับการถมพระสมุทรเจดีย์ขึ้นสูง ๑๐ วา มีศาลา ๔ ทิศ...”^{๓๕}

พุทธศักราช ๒๓๗๔ เกิดไฟไหม้วังกรมหมื่นสุนทรธิปไตย ไปจนถึงบ้านหม้อเป็นบริเวณกว้าง กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ จึงทรงย้ายวังจากถนนพระพิพิธพากเหนือตรงข้ามวัดพระเชตุพนฯ มาสร้างใหม่ในที่ว่างบริเวณที่ไฟไหม้ เรียกว่า “วังบ้านหม้อ” เสด็จประทับจนสิ้นพระชนม์ และทายาทในราชสกุลกุญชรยังคงดูแลรักษาสืบมาจนถึงปัจจุบัน

^{๓๒} ราชสกุลวงศ์, ๒๕.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗), ๒๑-๒๒.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๗.

พระสมุทฺรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ

พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ ทรงเป็นแม่กองสถาปนา

กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ยังทรงมีบทบาทในการสร้างพระอุโบสถวัดสุทัศน ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ความว่า

“...ทรงพระราชดำริว่า วัดพระโตเสาชิงช้า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อปลายแผ่นดินก็โปรดให้ทำพิหารใหญ่ขึ้น การยังไม่ทันแล้วเสร็จ เที่ยงเสด็จพระศรีศากยมุณีขึ้นประดิษฐานไว้ การอื่นยังมีได้ทำก็พลันแผ่นดินไป ครั้นนี้จะต้องทำเสียให้เป็นวัดขึ้นให้ได้ จึงโปรดให้พระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษาเป็นแม่กองดูทั่วไปทั้งวัด ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ ทำการพระอุโบสถใหญ่และระเบียงล้อมพระวิหาร การนั้นก็แล้วเสร็จทั่วทุกแห่งทั้งกุฏิสงฆ์ด้วย จึงให้อารธนาพระธรรมไตรโลกอยู่วัดเกาะแก้ว ตั้งเป็นพระพิมพ์มณฑลเป็นเจ้าอธิการ จัดเอาเฉพาะพระภิกษุในวัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ รวมได้ ๓๐๐ รูป ไปอยู่เป็นอันดับ พระราชทานชื่อวัดสุทัศนเทพวราราม...”^{๓๖}

^{๓๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, ๑๔๓.

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนากรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์เป็นกรมพระในปีกุน พุทธศักราช ๒๓๙๔ จารึกพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า “...กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ นครรราชรวินศ อิศวรพงศพิพัฒนศักดิ์ อุดมอรรควรยศ วงศประณตนาถนเรนทร์ พาทเนนทรบพิตร จงเจริญพระชนมายุวรรณสุขพละสิริสวัสดิ เทอญ...”^{๓๗}

พระจริยวัตรของกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์นั้น สมภพ จันทรประภา บันทึกจากคำบอกเล่าไว้ว่า “...พระฉวีคล้าพระพักตร์ละม้ายไปทางพระนั่งเกล้าฯ หรือพระพุทธรูปยอศฟ้าฯ มากกว่าทางสมเด็จพระราชบิดา โปรดพระศรี (หมากพลู) ต้องเสวยองค์ต่อองค์ไม่ขาดพระโอษฐ์ได้ ฤๅร้อนว้างราชกิจโปรดทรงว่าจุฬาที่สนามด้านเหนือของท้องพระโรง...”^{๓๘} และในสมัยรัชกาลที่ ๓ นั้น ไม่มีใครกล้าฝักใฝ่กับพระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎเนื่องจากกลัวเกรงอำนาจของกรมหลวงรักษนเรศ แต่กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ทรง “...รับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โดยสุจริต และถวายความเคารพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในภาวะภิกษุเท่าที่พุทธศาสนิกชนจะพึงถวายห่วงใย เดือดร้อน เป็นพระธุระเท่าที่จะทำได้ในฐานะพระราชโอรสร่วมแผ่นดิน ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ กลับมีบุญเสวยราชสมบัติจึงทรงเคารพยกย่องกรมพระพิทักษ์ฯ ในฐานะพระเจ้าพี่ยาเธอเป็นพิเศษ...”^{๓๙}

กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ประชวรด้วยไข้พิษ สิ้นพระชนม์เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๕ แรม ๑๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๐๖ พระชนม์ได้ ๕๐ พรรษา ทรงเป็นต้นราชสกุลกุญชร โปรดเกล้าฯ ให้มีการพระศพ พร้อมกับพระศพพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าไย ที่พระเมรุท้องสนามหลวง มีมหรสพสมโภชสามคืนแล้วพระราชทานเพลิงเมื่อวันที่ ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๐๖^{๔๐}

^{๓๗} จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์, เล่ม ๑, ๘๗.

^{๓๘} สมภพ จันทรประภา, ชีวิตและงานของดอกไม้สด (กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๒๕), ๑๒.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๓.

^{๔๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ชำ บุนนาค), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค), ๒๔๓-๒๔๔ และ ๒๔๘.

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ มีพระนามเดิมว่าหม่อมเจ้าชายสิงหนาท เป็นพระโอรสลำดับที่ ๑๐ ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ประสูติเมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๖๙^{๔๑} ทรงเริ่มรับราชการในกรมม้า เมื่อกรมพระพิทักษ์เทเวศร์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบราชการกรมม้าให้หม่อมเจ้าสิงหนาทบังคับบัญชาสืบต่อไป ความผูกพันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้านายราชสกุลกุญชรเริ่มมาตั้งแต่กรมพระพิทักษ์เทเวศร์จนถึงหม่อมเจ้าสิงหนาท ดังที่สมภพ จันทรประภา ได้บันทึกจากคำบอกเล่าของเจ้านายราชสกุลกุญชรไว้ว่า

“...เล่ากันว่า เมื่อวันกรมพระพิทักษ์ฯ สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานสรองน้ำพระศพยังวังบ้านหม้อ พอเสด็จลงจากพระราชยาน หม่อมเจ้าสิงหนาทก็ถวายบังคมลงแทบพระบาทพร้อมกับกันแสง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รับสั่งว่า

“ไม่ต้องร้อง ไม่ต้องร้อง ฟ้ายังอยู่” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รับสั่งเรียกพระองค์เองกับเจ้านายพี่น้องว่า “ฟ้า” มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์...”^{๔๒}

^{๔๑} ม.ร.ว.ศุภวดี เกษมศรี และรัชนี้ ทรัพย์วิจิตร, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ ๑๙๙๑, ๒๕๔๙), ๗๖.

^{๔๒} สมภพ จันทรประภา, ชีวิตและงานของดอกไม้สด, ๑๔.

หม่อมเจ้าสิงหนาททรงเป็นผู้มีฝีมือในการบังคับม้า และชำนาญในวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวกับม้า จึงได้เป็นครูสอนวิชาอศวกรรมถวายแด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ หลังจากทรงได้รับการครอบครูพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๔๓} เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในพุทธศักราช ๒๔๑๑ โปรดเกล้าฯ ให้มีการเฉลิมพระยศเจ้านายตามราชประเพณี หม่อมเจ้าสิงหนาทจึงได้รับการเฉลิมพระยศเป็นพระองค์เจ้า มีสร้อยพระนามว่า “ราชดรุรงค์ฤทธิ” แสดงถึงพระปรีชาสามารถในการบังคับปราบ “ดรุรงค์” คือม้าให้อยู่ในอำนาจ ปรากฏหลักฐานในประกาศเฉลิมพระยศดังนี้

พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ

คำประกาศ

“ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๔๑๑ พรรษา บัณฑิตยบันกาล มังกรลึงจักรผคุณมาสถาปนาจักรอัฐมิตินิสฤกรวาร บริเณทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า หม่อมเจ้าสิงหนาทเป็นพระโอรสผู้ใหญ่ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษเทเวศร์ กอไปด้วยวิริยปรีชาความฉลาดรอบรู้ในราชกิจต่างๆ ได้ช่วยรับราชการในกรมให้สำเร็จด้วยกำลังสติปัญญามาก เคยฉลองพระเดชพระคุณมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดมา และได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในแผ่นดินปัจจุบันนี้ เป็นที่คุ้นเคยไว้วางพระราชอัธยาศัย มีพระชนมายุเจริญวัยโดยลำดับ ควรจะเป็นพระองค์เจ้าองค์หนึ่งได้ จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณขุรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่ง ให้สถาปนาหม่อมเจ้าสิงหนาทเป็นพระองค์เจ้า และเพิ่มอักษรนำพระนามว่า พระวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์ฤทธิ อชฌนาม จงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิ์ พิพัฒนามงคลทุกประการ ให้เต็มด้วยพระอิสริยยศบรรดาศักดิ์ เหมือนพระองค์เจ้าแต่ก่อน ทรงศักดินา ๑๕๐๐ ฉลองพระเดชพระคุณเป็นประธานาธิบดี เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยต่างพระเนตรพระกรรณในกรมม้า ขอให้เกียรติคุณดุจยศเดชาานุภาพปรากฏตั้งอยู่สิ้นกาลนาน เทอญ”^{๔๔}

พระองค์เจ้าสิงหนาทฯสิ้นพระชนม์วันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๒๓ พระชนมายุ ๕๔ ปี^{๔๕} ทรงมีหม่อมห้ามหลายคน แต่หม่อมใหญ่นั้นชื่อสุด เป็นลูกสาวขุนพัฒน์ (ทอง) เจ้าของตลาดบ้านหม้อซึ่งติดกับวัง หม่อมสุดมีโอรสคนหนึ่งคือ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร)

^{๔๓} สมเด็จพระ ปรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ: บรรณาการ, ๒๕๑๔), ๔๔-๔๕.

^{๔๔} เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘). ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์ และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ ๖ รอบสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ๖ พ.ค. ๒๕๓๘), ๑๑๒-๑๑๓.

^{๔๕} ม.ร.ว.ศุภวัณย์ เกษมศรี และรัชณี ทรัพย์วิจิตร, พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี, ๗๖.

เขตพุทธาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงเขตพุทธาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

เขตพุทธาวาสบริเวณพระอุโบสถ ประกอบด้วยพระอุโบสถอยู่ตรงกลาง หันหน้าไปทางทิศใต้ ด้านหลังพระอุโบสถมีพระวิหาร หันด้านหน้าไปทางทิศตะวันออก และสองข้างพระอุโบสถมีศาลาราย อาคารทั้งหมดนี้ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีซุ้มประตูทางเข้า ๕ ซุ้มประตู โดยด้านทิศตะวันออกและตะวันตกมีด้านละ ๒ ซุ้มประตู และด้านทิศใต้มีอีก ๑ ซุ้มประตู ซึ่งเป็นทางเข้าสู่ด้านหน้าพระอุโบสถ ส่วนมุมกำแพงแก้วมีเจดีย์ทรงระฆังอยู่ที่มุมทั้งสี่ มีรูปแบบทางศิลปกรรมคือ ฐานรองรับองค์เจดีย์ เป็นฐานบัวยกท้องไม้สูง มีระเบียงล้อมรอบ ส่วนฐานองค์เจดีย์ เป็นฐานบัวเจาะช่องท้องไม้เป็นซุ้มโค้งในผังแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นมาเป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย รองรับองค์ระฆังด้วยมาลัยเถา บัวปากระฆัง มีเส้นลูกแก้วอกไก่คาดกลางแบบเจดีย์ทรงระฆังสมัยรัตนโกสินทร์ เหนือขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง บัลลังก์ แกนปล้องโฉน ปล้องโฉน และปลี ตามลำดับ

แผนผังวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ชุกุญชร วรวิหาร

สารบัญรายละเอียดสิ่งปลูกสร้าง

ลำดับ	ชื่ออาคาร	ลักษณะสิ่งปลูกสร้าง	หมายเหตุ
๑	หอพระรัตนตรัย	อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตพุทธาวาส
๒	พระมณฑปจตุรมุข	อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตพุทธาวาส
๓	พระอุโบสถ	อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตพุทธาวาส
๔	พระวิหาร	อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตพุทธาวาส
๕	ศาลาราย	อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตพุทธาวาส
๖	พระเจดีย์	อาคารก่ออิฐถือปูนชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตพุทธาวาส
๗	อาคารเฉลิมพระเกียรติ มวก.	อาคารคอนกรีต ๒ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๘	ห้องสุขา ชายหญิง	อาคารคอนกรีตชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๙	อาคารเทวราชธรรมศาลา	อาคารคอนกรีต ๒ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๐	อาคารเทวราชธรรมสถิต	อาคารคอนกรีต ๓ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๑	อาคารเทวราชกุญชร	อาคารคอนกรีต ๒ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๒	อาคารเทวราชธรรมสภา	อาคารครึ่งคอก-ครึ่งไม้ ๒ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๓	อาคารเทวราชธรรมภิมณฑ์	อาคารคอนกรีต ๒ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๔	อาคารสงฆ์พระมงคลนาวารุช	อาคารคอนกรีต ๔ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๕	อาคารพิพิธรัตนพิถีทอง	อาคารครึ่งคอก-ครึ่งไม้ ๒ ชั้น	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส
๑๖	ศาลาทำนั้ววัดเทวราชกุญชร	อาคารตึกชั้นเดียว	พื้นที่ในเขตสังฆาวาส

คำอธิบายสัญลักษณ์

- แสดงที่ตั้งอาคารในเขตพุทธาวาส
- แสดงที่ตั้งอาคารในเขตสังฆาวาส
- ลำดับที่
- เสาไฟฟ้าคู่ศูนย์
- หม้อแปลงไฟฟ้า
- ฝ่ายตะวันออก ฝ่ายตะวันตก ฝ่ายหน้า ฝ่ายหลัง
- แผงระบายน้ำ แผงระดมระบายน้ำ
- คันดินเขื่อนน้ำ คันโพธิ์ คันเสี้ยว คันดินเขื่อนน้ำ
- ขนาดเขื่อนน้ำตามย่นระยะ 0.50 ม.
- แนวรั้วเหล็ก-คอนกรีต
- แนวรั้วเหล็ก, กำแพงคอนกรีต
- ถนนลาดยาง, ถนนคอนกรีต
- ทางเดิน, ทางเดินปูอิฐ (ภายในวัด)
- หนักโครงสร้างข้างเชิง
- จุดอ้างอิงการระดับ +0.000 ม.
- การระดับพื้นภูมิ +1.196 ม.

ค่าสถิติ N=1523.018.955 ม.
 E=662.504.865 ม.
 EL=10.000 ม.
 บริเวณที่ตั้งพุทธาวาส 3 ไร่ 0 งาน 22 ตารางวา

ค่าสถิติ N=1523.005.445 ม.
 E=662.506.936 ม.
 EL=10.045 ม.
 บริเวณที่ตั้งสังฆาวาส 6 ไร่ 1 งาน 0 ตารางวา
 ตั้งที่ประมาณ 9 ไร่ 1 งาน 22 ตารางวา

โครงการอนุรักษ์และทำนุบำรุงศาสนสถานอันเกี่ยวเนื่องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และส่งเสริมการเผยแพร่ศาสนา
 จัดทำโดย สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ซุ้มประตูทางเข้าพระอุโบสถ และเจดีย์ทรงระฆังที่มุ่มกำแพงแก้ว

ลักษณะแผนผังที่มีเจดีย์มุ่มนี้เป็นเอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งนิยมนำเจดีย์ทรงเครื่อง เจดีย์ทรงปราสาท หรือเจดีย์ทรงระฆังไปสร้างไว้ที่มุ่มกำแพงแก้วล้อมพระอุโบสถในวัดที่มีการซ่อมหรือบูรณะในสมัยนั้น^{๔๖} คาดกันว่านี่มีพัฒนาการมาจากการสร้างเจดีย์มุ่มทั้ง ๔ ทิศล้อมเจดีย์ประธาน เพื่อสื่อถึงคติเขาพระสุเมรุที่ล้อมรอบด้วยทวีปทั้งสี่ เมื่อมีความนิยมใช้พระอุโบสถเป็นประธานของวัดแทนพระเจดีย์ จึงนำคติการสร้างเจดีย์มุ่มทั้งสี่มาใช้เพื่อสื่อความว่าพระอุโบสถแทนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ หรือเขาพระสุเมรุ และเจดีย์มุ่มคือทวีปทั้งสี่ที่ล้อมเขาพระสุเมรุ^{๔๗}

อย่างไรก็ตามเจดีย์มุ่มกำแพงแก้วของวัดเทวราชกุญชรซึ่งสร้างเป็นเจดีย์ทรงระฆังนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ ๔ หลังจากที่มีการสร้างพระอุโบสถในสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากก่อนหน้านั้นมีความนิยมสร้างเจดีย์เพิ่มมุ่ม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟูรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเจดีย์ทรงลังกามาใช้ในงานสถาปัตยกรรมในรัชสมัยของพระองค์ โดยทรงเชื่อถือเป็นรูปทรงของสถูปที่มีมาแต่แรกตั้งพุทธศาสนาในลังกาทวีป และเป็นเจดีย์ที่มีการสร้างมาแต่โบราณในแต่ละราชอาณาจักรของไทย ดังนั้นจึงพบรูปแบบเจดีย์ประธานทรงลังกาในวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ เช่น วัดพระปฐมเจดีย์ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม วัดบวรนิเวศวิหาร^{๔๘}

^{๔๖} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑), ๔๘-๔๙.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, ๕๒-๕๓.

^{๔๘} พิษญา สุ่มจินดา, ถอดรหัสพระจอมเกล้า (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗), ๕๕-๕๗.

พระอุโบสถ

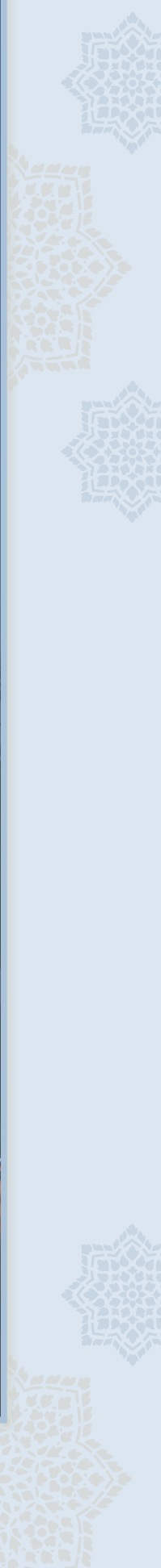
หน้าบันพระอุโบสถ ประดับกระจกกลายยาลายดอกพุดตาน

พระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร มีขนาดกว้าง ๑๗ เมตร ยาว ๓๖ เมตร เขตพัทธสีมากว้าง ๒๕ เมตร ยาว ๔๓.๕๐ เมตร พระอุโบสถหลังนี้สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในช่วงที่สมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เนื่องจากในสมัยนั้นมีการปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ โดยสร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่หลายแห่ง เช่น วัดพระเชตุพนฯ วัดสลัก (วัดมหาธาตุ) วัดชนะสงคราม เป็นต้น การบูรณะวัดเทวราชกุญชร หรือวัดสมอแครงในครั้งนั้น คงมีการสร้างพระอุโบสถใหม่ให้หันหน้าลงไปทางทิศใต้ สันนิษฐานว่าสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท อาจทรงกำหนดให้หันไปยังทิศที่ตั้งของพระราชวังบวรสถานมงคล ต่างกับพระอารามอื่นที่พระอุโบสถมักหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีการขยายพระอุโบสถ ดังปรากฏหลักฐานสมุดไทย เลขที่ ๑๑๕ จ.ศ. ๑๒๑๑ (พุทธศักราช ๒๓๙๒) กล่าวถึงเหตุผลในครั้งนั้นว่า

“...พระอุโบสถแคบเล็ก หาพอพระภิกษุสงฆ์ทำสังฆกรรมไม่ ทรงพระราชศรัทธาโปรดเกล้าให้ปฏิสังขรณ์ ณ พระอุโบสถ พระวิหารวัดมหาธาตุ และให้ขยายพระอุโบสถวัดพรหมสุรินทร์ วัดสมอแครง ขึ้นใหม่ให้กว้างออกไป...”^{๔๔}

^{๔๔} “ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิษณุโลก,” สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นดินสอขาว, จ.ศ. ๑๒๑๑, เลขที่ ๑๑๕, หอสมุดแห่งชาติ.

๘๒ วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

จากหลักฐานที่ระบุว่าพระอุโบสถมีการขยายใหม่ในรัชกาลที่ ๓ สอดคล้องกับรูปแบบปัจจุบันของพระอุโบสถซึ่งมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓ ดังจะเห็นได้ว่าพระอุโบสถมีรูปแบบของงานศิลปกรรมที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างแบบประเพณีนิยมกับแบบพระราชานิยม^{๕๐} กล่าวคือในส่วนของหลังคายังคงเป็นแบบประเพณีนิยมที่มีการสร้างมาในสมัยก่อนรัชกาลที่ ๓ คือหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซึ่งหลังคาพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชรเป็นหลังคาซ้อน ๒ ชั้น หน้าบันไม้ประดับกระจกลายยา (ไม้แกะสลักลวดลายฝังกระจกลายสีมอพื้น ลงรักปิดทอง) เป็นลายดอกพุดตาน ส่วนที่เป็นแบบพระราชานิยมนั้นเห็นได้จากโครงสร้างของอาคารที่มีขนาดใหญ่ ใช้ระบบเสารับน้ำหนักขนาดใหญ่ มีเสาพาไลรับน้ำหนักชายคา เป็นเสาแท่งสี่เหลี่ยม ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของงานสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ ๓

ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างพระอุโบสถมีลักษณะเป็นซุ้มบันแถลงมีเสาคู่รองรับ ซุ้มดังกล่าวเป็นรูปกรอบสามเหลี่ยมรูปจั่วทำเป็นหลังคาซ้อน ๒ ชั้น มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ปิดทองประดับกระจก ถือเป็นเรือนสัญลักษณ์ที่ซ้อนอยู่กับเรือนจริง สื่อถึงรูปสัญลักษณ์ของเรือนฐานันดรสูงที่มีการซ้อนชั้น^{๕๑} มักใช้ในศาสนสถานที่มีประดิษฐานรูปเคารพ หรือที่ประทับของพระมหากษัตริย์

สิงโตศิลาประดับเชิงบันไดทางขึ้นพระอุโบสถ

^{๕๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑), ๗๙-๘๐.

^{๕๑} สันติ เล็กสุขุม, งานช่าง คำช่างโบราณ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗), ๗๘.

พระพุทธเทวราชปฏิมากร

พระพุทธเทวราชปฏิมากรพระประธานในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยหล่อสำริดลงรักปิดทอง ขนาดหน้าตักกว้าง ๔.๓๕ เมตร สูงตั้งแต่ทับเขตรถึงยอดเปลวรัศมี ๕.๖๕ เมตร เป็นพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสันนิษฐานว่ากรมพระพิทักษ์เทเวศร์อัญเชิญมาจากวัดมหาธาตุ เมืองลพบุรี ดังข้อความในลายพระหัตถ์ที่ทรงมีไปถึงสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๘๔ ว่า

“...หม่อมฉันไปทอดพระกฐินที่วัดเทวราชกุญชร สังเกตเห็นพระพักตร์พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในโบสถ์ เป็นลักษณะพระแบบสมัยทวารวดี แต่พระองค์เป็นพระแบบกรุงรัตนโกสินทร์ สืบถามได้ความว่าพระประธานองค์นั้น กรมพระพิทักษ์เทเวศร์เชิญลงมาจากเมืองลพบุรี ก็เข้าใจว่าคงได้แต่เศียรมาหล่อพระองค์ที่ในกรุงเทพฯ หม่อมฉันไปตรวจดูที่เมืองลพบุรี เมื่อภายหลังก็พบแหล่งเดิม ว่าเป็นพระประธานอยู่ในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ วัดอื่นหาที่มีตั้งพระพุทธรูปขนาดใหญ่นี้เท่านี้ไม่มี...”^{๕๒}

ลักษณะทางพุทธศิลป์ พระพักตร์ยังคงมีร่องรอยตามอย่างพระพุทธรูปสมัยศิลปะลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือ พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระขนงต่อเป็นรูปปีกกา พระเนตรเปิดกว้าง ริมพระโอษฐ์หนา^{๕๓} ส่วนรูปแบบอื่นๆ เป็นรูปแบบที่มีการหล่อซ่อมแซมใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ การทำขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลว สังฆาฏิแผ่นใหญ่พาดอยู่กึ่งกลางพระวรกาย^{๕๔}

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดฯ พระราชทานนามพระพุทธรูปว่า “พระพุทธเทวราชปฏิมากร” เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๔๖ และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จฯ ไปทรงประกอบพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปเทวราชปฏิมากร เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๕๑ ต่อมาในวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมสายสังวาลถวายพระพุทธรูปเทวราชปฏิมากร และโปรดฯให้อัญเชิญสายสังวาลคล้องถวายพระพุทธรูปเทวราชปฏิมากร เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒^{๕๕}

^{๕๒} สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร*, ๒๕๐๕), ๘๓.

^{๕๓} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), ๑๓๓.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, ๕๑๗.

^{๕๕} พระเทพคุณาภรณ์ และคณะ, *นิรมิตสิบทศวรรษ* (กรุงเทพฯ: วัดเทวราชกุญชร, ๒๕๕๘), ๖.

พระวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี ที่เคยประดิษฐานพระพุทธเทวราชปฏิมากร
ก่อนอัญเชิญมายังวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ซุ้มเสมา

ซุ้มเสมารอบพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร มีลักษณะเป็นทรงกุ่ม ข้างเจาะช่องให้มองเห็นได้ทั้งสี่ด้าน ซึ่งเป็นพัฒนาการของซุ้มเสมาสมัย รัชกาลที่ ๓ ซึ่งต่างจากสมัยอยุธยาตอนปลายที่ซุ้มเสมาทรงกุ่มเจาะ ช่องให้มองเห็นใบเสมาเพียงสองด้าน^{๕๖} ซุ้มเสมาทรงกุ่มข้าง ของพระอารามนี้อาจทำขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับพระนาม “กุญชร” ของกรมพระพิทักษ์เทเวศร์

ใบเสมา ศิลารำหลัก

^{๕๖} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า, (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑) ๒๙๗.

ศาลาราย

หน้าบันศาลาราย

ศาลารายเอกสิณา

ศาลารายสุชาดา

ศาลารายอยู่ด้านข้างพระอุโบสถในเขตกำแพงแก้ว เป็นอาคารชั้นเดียว หลังคามุงกระเบื้อง มีข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ หน้าบันไม้ประดับกระจกกลายยาเป็นลายดอกพุดตานเป็นของมีมาแต่เดิม เมื่อปฏิสังขรณ์ใหม่ ได้กำหนดชื่อศาลาใหม่คือ ศาลาด้านทิศตะวันออกมีชื่อว่าศาลารายสุชาดา ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ ส่วน ศาลาด้านทิศตะวันตกมีชื่อว่าศาลารายเอกสิณา ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ

พระพุทธรไสยาสน์ในศาลารายสุชาดา

พระพุทธรูปปางสมาธิในศาลารายเกาสีนา

พระวิหาร

พระวิหารอยู่ด้านเหนือพระอุโบสถในเขตกำแพงแก้ว เป็นวิหารสูงก่ออิฐถือปูน หลังคาซ้อน ๒ ชั้น มุงกระเบื้อง มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันไม้ประดับกระจกสีลายยาลายดอกพุดตาน พระวิหารหลังนี้ได้รับการบูรณะในพุทธศักราช ๒๕๔๘ แล้วเสร็จในปีเดียวกัน ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปซึ่งได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร เมื่อครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร จำนวน ๙ องค์ ได้แก่

๑. ปางลีลา	ศิลปะแบบสุโขทัย
๒. ปางมารวิชัย	ศิลปะแบบอู่ทอง
๓. ปางมารวิชัย	ศิลปะแบบล้านนา
๔. ปางมารวิชัย	ศิลปะแบบสุโขทัย
๕. ปางสมาธิ	ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ตอนต้น
๖. ปางสมาธิ	ศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ตอนกลาง
๗. ปางสมาธิ	ศิลปะแบบทวารวดี
๘. ปางประทานพร	ศิลปะแบบคันธารราษฎร์
๙. ปางสมาธิ	ศิลปะแบบลพบุรี

ภายในพระวิหาร

หน้าต่างด้านในพระวิหาร

พระมณฑปจตุรมุข

พระมณฑปจตุรมุขตั้งอยู่นอกเขตกำแพงแก้ว สร้างบนรากฐานเดิมพระอุโบสถหลังเก่า เมื่อวันที่ ๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๓๖ เป็นมณฑปทรงจตุรมุข ภายในประดิษฐานปูนปั้นองค์เก่า หน้าตัก ๒ ศอกเศษ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระประธานของอุโบสถเดิม และรอยพระพุทธรูปประทับมุขสมัยอยุธยาตอนปลาย ส่วนด้านหน้าพระมณฑปจตุรมุขทางทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของเจดีย์ทรงเครื่อง

พระมณฑปจตุรมุข

พระประธานปูนปั้นภายในพระมณฑปจตุรमुख

รอยพระพุทธรบาทประดับมุก สมัยอยุธยาตอนปลาย

รอยพระพุทธรบาทประดับมุก (ส่วนที่ประดับมุกรูปมงคล ๑๐๘ ขำรุต หลุคร่อน)

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเขียนขึ้นเมื่อใด สันนิษฐานว่าน่าจะเขียนขึ้นในช่วงรัชกาลที่ ๔-๕ และมีการบูรณะในช่วงรัชกาลที่ ๖ เนื่องจากมีภาพเครื่องบินแทรกอยู่ในจิตรกรรมเรื่องภิกษุปลงสุภกรรมฐาน สันนิษฐานว่าน่าจะมีการเพิ่มเติมภาพเครื่องบินเหล่านี้ในการบูรณะเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๘ ดังที่ปรากฏรายละเอียดในราชกิจจานุเบกษา^{๕๗}

องค์ประกอบการจัดวางตำแหน่งภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชรได้รับอิทธิพลมาจากจิตรกรรมแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีความแตกต่างจากงานจิตรกรรมไทยประเพณีที่เขียนมาแต่ก่อน กล่าวคือ ผนังสกัดด้านหน้าตรงข้ามพระประธาน แต่เดิมนิยมเขียนพุทธประวัติตอนมารวิชัย แต่ที่พระอารามแห่งนี้เขียนภาพตอนโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และผนังหุ้มกลองด้านหน้าตอนล่างระหว่างช่องประตูเขียนภาพเรื่องสุวรรณสามชาดก ส่วนผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่องสุภกรรมฐาน ๑๐ และเรื่องเสือกัดพระภิกษุขณะบำเพ็ญเพียร แทนเรื่องพุทธประวัติหรือชาดกซึ่งนิยมเขียนในงานจิตรกรรมประเพณี ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธานเป็นภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ แทนเรื่องราวไตรภูมิโลกสี่ฐาน เพดานเป็นลวดลายดาวประดิษฐ์ปิดทองบนพื้นแดง

สาเหตุสำคัญที่มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวและเนื้อหาในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในรัชกาลที่ ๔ เนื่องมาจากกระแสอิทธิพลวัฒนธรรมจากตะวันตกในช่วงรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ในสิ่งต่างๆ ได้ ส่งผลให้รัชกาลที่ ๔ ซึ่งขณะนั้นทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณภิกษุ ทรงปฏิรูปพระพุทธศาสนา ทรงตั้งนิกายธรรมยุติที่เน้นการกลับไปศึกษาพุทธวจนะดั้งเดิม และการเคร่งครัดในพระวินัยสงฆ์ที่ถูกต้อง ลักษณะที่ทรงปฏิรูปคือปฏิเสธแนวความคิดในหนังสือเรื่องไตรภูมิว่ามีไซ้คำสอนทางพุทธศาสนา แต่เป็นคัมภีร์ที่พระคันถรจนายกยุคหลังได้เรียบเรียงขึ้น แล้วอ้างว่าเป็นพุทธภิกษา อีกทั้งทรงพยายามตีความพระไตรปิฎกใหม่โดยเน้นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาคือการดับทุกข์ เรื่องราวชาดกจึงถูกตีความว่าเป็นเพียงนิทานธรรมด้า^{๕๘} ด้วยแนวคิดดังกล่าวจึงส่งผลให้การสร้างสรรค์พุทธศิลป์ของฝ่ายธรรมยุติกนิกายในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีพัฒนาการเนื้อหาในงานจิตรกรรมจากเรื่องราวทางปริมาตรคดีที่พิสูจน์ไม่ได้มาสู่ความจริง ทั้งในด้านของสถานที่ เวลา และบุคคล อันเป็นสิ่งที่เห็นได้ในความจริงเชิงประจักษ์^{๕๙}

^{๕๗} ดูใน “ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๒, (๒๖ กันยายน ๒๔๕๘): ๑๔๓๓-๑๔๓๔.

^{๕๘} วิไลเลขา ถาวรณสาร, **ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก** (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), ๕๕-๕๖.

^{๕๙} พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, “จิตรกรรมฝาผนัง: พระราชประสงค์รัชกาลที่ ๔ เรื่องจริยวัตรสงฆ์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), ๑๓๒.

หากพิจารณาองค์ประกอบของภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร แล้วจะพบว่ามีเนื้อหาทั้งหมดสอดคล้องกับเรื่อง “อารักขกัมมัญฐาน ๔” ซึ่งหมายถึง กัมมัญฐานเป็นเครื่องรักษาตน, กัมมัญฐานเป็นเครื่องรักษาผู้ปฏิบัติให้สงบระงับ มีอยู่ ๔ อย่างคือ พุธานุสสติ เมตตา อสุภะ และมรณสสติ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ดังนี้

นมตฤ สุตตสส

พุธานุสสติ เมตตา จ

อสุภํ มรณสสติ

อิัจจิมิ จตุรารุขา

กาตพพา จ วิปัสสนา

ให้ภิกษุหมั่นเจริญ อารักขกัมมัญฐานทั้ง ๔ คือ พุธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า เมตตา แผ่เมตตาในสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ อสุภะ พิจารณาร่างกายโดยเป็นของไม่งาม มรณสสติ ระลึกถึงความตาย^{๖๐}

เมื่อพิจารณาตามความหมายและประเภทของอารักขกัมมัญฐาน ๔ ที่แสดงสัญลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถ วัดเทวราชกุญชรสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑. พระพุทธรูปปฏิมากรพระประธานในพระอุโบสถ และภาพจิตรกรรมตอนโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และทรงเทศนาโปรดด้วยสัตตปกรณาภิธรรมหรือพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ สื่อถึงอารักขกัมมัญฐาน “พุธานุสสติ”

๒. ภาพจิตรกรรมเรื่องสุวรรณสามชาดก เป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ตอนบำเพ็ญเมตตาบารมี สื่อถึงอารักขกัมมัญฐาน “เมตตา”

๓. ภาพจิตรกรรมเรื่องอสุภกัมมัญฐาน ๑๐ สื่อถึงอารักขกัมมัญฐาน “อสุภะ” และ “มรณสสติ”

๔. ภาพจิตรกรรมเรื่องเสือกัดพระภิกษุ สื่อถึงอารักขกัมมัญฐาน “มรณสสติ”

^{๖๐} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม, ๒๕๔๗), ๒๔๑.

พุทธประวัติตอนโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพจิตรกรรมเรื่องอารักขกัมมัฏฐานในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ผนังหุ้มกลองด้านสกัดหน้าพระประธาน เขียนภาพพุทธประวัติตอนโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ ส่วนผนังด้านล่างระหว่างประตูเขียนเรื่องสุวรรณสามชาดก เฉพาะภาพพุทธประวัติตอนโปรดพระพุทธรูปมารดา นั้นเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าภายหลังจากที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ได้เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นเวลา ๓ เดือน ตามพุทธประเพณี และเพื่อเป็นการทดแทนพระคุณและค่าน้ำนมของพระพุทธรูปมารดา ขณะนั้นพระพุทธรูปมารดาได้ไปอุบัติเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดุสิตนามว่าพระสิริมหายา เทพบุตร พระอินทร์จึงไปทูลเชิญลงมาประทับฟังพระธรรมเทศนาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อพระพุทธรูปมารดาได้สดับฟังพระธรรมเทศนาก็บรรลुพระโสดาปัตติผลเป็นพระอริยบุคคล

ใน “พระปฐมสมโพธิกถา” พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวถึงรายละเอียดการแสดงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าคราวโปรดพุทธรูปมารดาไว้ดังนี้

“...อธิบายความว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคทำพระพุทธรูปมารดาเป็นประธานแก่เทพยบรรษัททั้งปวง แล้วก็ตรัสเทศนาพระสัตตปรภคณาภิธรรม ให้สมควรแก่พระปัญญาบารมีแห่งพระพุทธรูปมารดา ตั้งต้นแต่พระคัมภีร์พระอภิธรรมสังคิมันนั้นไป โดยอาทินัยว่า กุสลา ธมมา อกุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา ยกเป็นบทมาติกาแห่งพระอภิธรรมเป็นต้นแล้ววิชันนาการโดยกัณฑ์ ทั้ง ๔ คือ จิตตวิภังคิกัณฑ์ ๑ รูปวิภังคิกัณฑ์ ๑ นิกเขปราลิกัณฑ์ ๑ อัตถุทธารกัณฑ์ ๑ ประดับด้วยภาณวาร ๑๓ ภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นห้านร้อยพระธรรมชั้น ๓ ตรัสเทศนา ๑๒ วันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ ๗ โกฎิ ลำดับนั้น ก็ตรัสเทศนาคัมภีร์พระวิภังค สืบไป แลจำแนกออกซึ่งวิภังค ๑๘ ประการ คือ ชั้นวิภังค ๑ อายตนวิภังค ๑ ธาตุวิภังค ๑ สัจจวิภังค ๑ อินทริยวิภังค ๑ ปัจจยาการวิภังค ๑ สติปัญญาวิภังค ๑ สัมมปธานวิภังค ๑ อธิบาทวิภังค ๑ โพชฌังควิภังค ๑ มัคควิภังค ๑ ฌานวิภังค ๑ อัปปมัญญาวิภังค ๑ สิกขาบทวิภังค ๑ ปฏิสัมภิทาวิภังค ๑ ญาณวิภังค ๑ ขุททกวัตถุวิภังค ๑ ธัมมทวยวัตถุวิภังค ๑ ประดับด้วยภาณวาร ๒๕ ภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นหกพันห้าร้อยพระธรรมชั้น ๓ ตรัสเทศนา ๑๒ วันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ ๗ โกฎิ ลำดับนั้นก็ตรัสเทศนาคัมภีร์พระธาตุกลาสืบไป จำแนกออกโดยบท ๑๔ บท มี **สงคโท อสงคโท** เป็นอาทิ ประดับด้วยภาณวาร ๖ ภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นเจ็ดพันพระธรรมชั้น ๓ ตรัสเทศนา ๖ วันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ ๖ โกฎิ ลำดับนั้น ก็ตรัสเทศนาคัมภีร์พระบุคคลปัญญาธิสืบไป จำแนกออกโดยปัญญาธิ ๖ ประการ คือ ชั้นปัญญาธิ ๑ อายตนปัญญาธิ ๑ ธาตุปัญญาธิ ๑ สัจจปัญญาธิ ๑ อินทริยปัญญาธิ ๑ บุคคลปัญญาธิ ๑ ประดับด้วยภาณวาร ๖ ภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นห้าพันหกร้อยพระธรรมชั้น ๓ ตรัสเทศนา ๖ วันจึงจบ เทพเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ ๖ โกฎิ ลำดับนั้น ก็ตรัสเทศนาคัมภีร์พระ

กถาว่าตฤสึบไป จำแนกออกซึ่งสูตรฝ่ายสกวาทิหาร้อยสูตร ฝ่ายปรวาทิหาร้อยสูตร ประมวลเข้าเป็น พันสูตรด้วยกัน ประดับด้วยภาณวาร ๒๕ ภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นแปดพันพระธรรม ชั้นตรีศเทศนา ๑๓ วันจึงจบ เทพยเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ ๗ โกฎิ ลำดับนั้น ก็ตรีศเทศนา คัมภีร์พระยมกจำแนกออกซึ่งยมก ๑๐ ประการ ตั้งแต่มูลยมกเป็นต้น จนธรรมยมกเป็นปริโยสาน ประดับด้วยภาณวาร ๒๔ ภาณวาร ประดับด้วยพระธรรมชั้นสี่พันสองร้อยพระธรรมชั้นตรีศเทศนา ๑๘ วันจึงจบ เทพยเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณ ๗ โกฎิ ลำดับนั้น ก็ตรีศเทศนาคัมภีร์พระ สมันตมหาปฏิฐานอนันตณัยสึบไป จำแนกออกโดยปัจฉัย ๒๔ ประการ ตั้งแต่เหตุปัจฉัยเป็นต้นจน อวิคตปัจฉัยเป็นที่สุด ตรีศเทศนาวิภังการซึ่งติกะ ๒๒ ติกะ มีกุตติกะเป็นอาทิ แสดงซึ่งนามว่า ติกปฏิฐาน แล้วตรีศเทศนาจำแนกออกซึ่งทุกระ้อยทุกระ มีสรณทุกระเป็นอาทิ แสดงซึ่งนามว่าทุก ปฏิฐาน แล้วตรีศเทศนาซึ่งติกะทั้ง ๒๒ เจือลงในร้อยทุกระ แสดงนามว่าทุกติกปฏิฐาน แล้วตรีศเทศนา ซึ่งทุกระ้อยทุกระเจือลงในติกะทั้ง ๒๒ แสดงนามว่าติกทุกปฏิฐาน แล้วตรีศเทศนาซึ่งติกะเปลี่ยน ปนระคนลงในติกะนั้นๆ แสดงนามว่าติกติกปฏิฐานแล้วตรีศเทศนาซึ่งทุกระเปลี่ยนปนระคนลงใน ทุกระนั้น แสดงนามว่าทุกทุกปฏิฐาน สิริเป็นอนุโลมปฏิฐานมีนัย ๖ ประการด้วยกัน แล้วตรีศเทศนา ปฏิสัมพันธ์ปฏิฐานก็มีนัย ๖ อนุโลมปัจฉนิยปฏิฐานก็มีนัย ๖ ปัจฉนิยานุโลมปฏิฐานก็มีนัย ๖ แล้วก็สิริ รวบริดเป็นหมู่หมวดว่า กามาวจรธรรมมีประมาณเท่านั้น รูปาวจรธรรมมีประมาณเท่านั้น อรูปาว จรธรรมมีประมาณเท่านั้น ปรียาป็นนธรรมมีประมาณเท่านั้น อปรียาป็นนธรรมมีประมาณเท่านั้น โลกียธรรมมีประมาณเท่านั้น โลกุตตรธรรมมีประมาณเท่านั้น ติกปฏิฐานเท่านั้น ทุกปฏิฐานเท่านั้น ติกทุกปฏิฐานเท่านั้น ทุกติกปฏิฐานเท่านั้น ติกติกปฏิฐานเท่านั้น ทุกทุกปฏิฐานเท่านั้น สิริเป็นพระ อภิธรรมปิฎกประดับไปด้วยจตุวิสตีสมันตปฏิฐานด้วยประการฉะนี้ แท้จริงในพระคัมภีร์สมันตมหา ปฏิฐานอนันตณัยนี้ประดับด้วยภาณวารร้อยแปดสิบสองภาณวาร ประดับด้วยธรรมชั้นเก้าพันสี่ร้อย พระธรรมชั้นตรีศเทศนา ๒๓ วันจึงจบ เทพยเจ้าบรรลุมรรคผลประมาณสี่สิบโกฎิ ถ้าจะกำหนด จำเดิมแต่คัมภีร์พระอภิธรรมสังคินีมาตราบเท่าถึงพระสมันตมหาปฏิฐาน เทพยเจ้าบรรลุมรรคผล ธรรมภาสิมัยได้แปดสิบโกฎิทั้งสิ้นด้วยกัน...”^{๖๐}

^{๖๐} สมเด็จพระพรหมญาณสังฆราช, พระปฐมสมโพธิ (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๕๑), ๒๔๐-๒๔๒.

พระอภิธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ถือเป็นหลักธรรมหมวดหนึ่งในพระไตรปิฎก อภิธรรม แปลว่าธรรมอันประเสริฐ, ธรรมอันยิ่ง, ธรรมที่มีอยู่แท้จริงปราศจากสมมติ เป็นหมวดที่ประมวลพระพุทธพจน์อันเกี่ยวกับหลักธรรมที่เป็นวิชาการว่าด้วยเรื่องของปรมัตถธรรม (ธรรมที่มีความจริงแท้แน่นอน ที่ดำรงลักษณะเฉพาะตนไว้โดยไม่ผันไม่แปรเปลี่ยนแปลง มี ๔ ประการคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน) มีทั้งสิ้น ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น จำแนกเป็น ๗ พระคัมภีร์คือธัมมสังคินี วิภังค์ ธาตุกถา บุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปิฎกฐาน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร แสดงภาพพระพุทธเจ้าประทับบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งตั้งอยู่เหนือยอดเขาพระสุเมรุ จิตรกรได้ใช้เส้นสีเทาแบบ “ลายฮ่อ” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีนมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ มีลักษณะเป็นแถบสีคล้ายโป^{๖๒} มาแบ่งภาพให้แยกออกมาจากฉากท้องฟ้า ส่วนพระพุทธเจ้าจิตรกรได้กำหนดให้ประทับนั่งอยู่ในวิมานไพชยนต์เหนือแท่นบันฑุกัมพลศิลาอาสน์ของพระอินทร์ ด้านหน้ามีโต๊ะวางพานพุ่ม ๔ พาน และเทียน ๓ เล่ม ถัดออกมามีราวเทียนขนาดใหญ่ สองฟากมีเทวดามาเฝ้าข้างละ ๓ แถว ด้านซ้ายมือของพระพุทธเจ้า มีพระอินทร์นั่งเฝ้าพร้อมด้วยหมู่เทพยดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนด้านขวาของพระพุทธเจ้าวาดเป็นเทพบุตรคือ พระสิริมหามายาเทพบุตร ประทับบนแท่นสูงกว่าเทวดาทิ้งปวง ตรงตามคัมภีร์พระปฐมสมโพธิ ว่า “เป็นประธานแก่เทพยบรรษัททิ้งปวง”

^{๖๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖), ๔๒๓.

พระสิริมหามายาเทพบุตร ประทับบนแท่นสูงกว่าเทวดาทั้งปวง
ตรงตามคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกล่าวไว้ว่า “เป็นประธานแก่เทพยบรรษัททั้งปวง”

ภาพตอนเสด็จโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้แสดงถึงการให้ความสำคัญกับพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรมซึ่งถือเป็นหมวดธรรมสูงสุด ตัวอย่างจิตรกรรมลักษณะนี้พบได้ในวัดที่มีการสถาปนาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น วัดทองนพคุณ วัดมหาพฤฒาราม ที่มีการวาดตู้พระไตรปิฎกบรรจุคัมภีร์ไบลานไว้ที่ผนังสกัดตรงข้ามพระประธาน แม้ว่าที่วัดเทวราชกุญชรจะวาดเป็นภาพตอนเสด็จโปรดพระพุทธรูปมารดา แต่ก็แสดงคติการให้ความสำคัญต่อพระอภิธรรมอันเป็นหมวดธรรมสูงสุดเช่นกัน

พระอินทร์และเหล่าเทพยดาที่มาเฝ้าพระพุทธองค์

ส่วนเรื่องสุวรรณสามชาดกที่อยู่บริเวณผนังด้านล่างระหว่างช่องประตูเขียนเป็นฉากอาศรมในป่า การวาดต้นไม้ใช้วิธีจุ่มแปรงแต้มสีเป็นแถบเพื่อให้เป็นพุ่ม ภูเขาต่างๆ มีการตัดเส้นแรเงาเพื่อให้เกิดมิติ ตอนบนซ้ายของภาพเป็นรูปสุวรรณสามในท่ามกลางหมูกวางกำลังจะถูกศรมาประชิดตัว ซึ่งครั้งนี้พระเจ้าปิลัยกษราชเป็นผู้แผลง ตอนกลางของภาพเป็นพระเจ้าปิลัยกษราชกำลังแบกหม้อน้ำไปยังอาศรม ภาพตอนล่างขวาเป็นภาพของทูลดาสกับนางปาริกา กำลังรอคอยสุวรรณสามกลับมา ที่หน้าอาศรมพระเจ้าปิลัยกษราชกำลังจะนำหม้อน้ำขึ้นไปปรนนิบัติรับใช้ เครื่องแต่งกายของบุคคลในภาพยังเป็นแบบจิตรกรรมไทยประเพณีคือแต่งเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ และมีท่วงท่าอย่างนาฏลักษณ์ ดังจะเห็นได้จากท่าแผลงศรของพระเจ้าปิลัยกษราช

ภาพจิตรกรรมเรื่องสุวรรณสามขาดก ผนังหุ้มกลองด้านหน้าพระประธาน

เรื่องสุวรรณสาม เป็นชาดกลำดับที่ ๕๔๐ ในหนังสืออรรถกถาชาดก เป็นเรื่องที่ ๓ ในมหานิบาต หรือทศชาติชาดก มีเรื่องโดยสังเขปว่าพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามกุมาร เป็นบุตรของทุกุลกุมารกับปาริกกุมารี ซึ่งเป็นบุตรนายพราน หลังจากแต่งงานกันได้ออกบวชเป็นดาบสและดาบสินีอยู่ใน อาศรมกลางป่า ทั้งสองได้ออกไปหาผลไม้ปรากฏว่าฝนตกจึงไปหลบในร่มไม้ที่อยู่ บนยอดจอมปลวก ฝนได้ชะล้างเหงื่อของทั้งสองไปถูกจมูกของอสรพิษร้ายที่อาศัย อยู่ในจอมปลวก อสรพิษโกรธจึงฟ่นพิษออกมาถูกตาของดาบสและดาบสินีจนบอด สนิท สุวรรณสามจึงปรนนิบัติและออกไปหาผลไม้มาเลี้ยงดูบิดามารดาเสมอมา วันหนึ่งสุวรรณสามออกไปตักน้ำ ขณะนั้นพระเจ้าปิลัยกขราชเสด็จประพาสออก ล่าสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามอยู่ท่ามกลางฝูงสัตว์ที่เดินตามมามากมาย ทรงสงสัยว่าเป็นมนุษย์หรือเทวดา และทรงคิดที่จะยิงเพราะเกรงว่าถ้าเข้าไปใต้ถ้ำ สุวรรณสามจะหนีพระองค์ไป จึงทรงซ่อนพระองค์ในพุ่มไม้แล้วยิงธนูอาบยาพิษไป ยังสุวรรณสามจนได้รับบาดเจ็บสาหัส แต่สุวรรณสามไม่โกรธ กลับแสดงเมตตาจิต ต่อพระเจ้าปิลัยกขราช จึงกล่าวคาถาถามไปอย่างสุภาพว่า

“...ใครหนอยิงเราผู้ประมาท ชาตเจริญเมตตาจิตเสีย ในขณะที่ผู้
แบกหม้อน้ำไป กษัตริย์ หรือเวสชนคนไหนยังเราซ่อนกายอยู่ เนื้อของ
เราอันบุคคลพึงกินก็หาไม่ ความต้องการด้วยหนังของเราก็อ้อมไม่มี
แก่ใครๆ เมื่อเช่นนี้บุรุษนี้มายังเราไม่สำคัญจิตให้เห็นเป็นประโยชน์
เสียก่อนด้วยเหตุการณอะไรหนอ ท่านคือใครหรือเป็นบุตรของใคร
เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร เราถามท่าน ท่านจงบอก ทำไมท่านยิงเรา
แล้วซ่อนตัวเสีย...”^{๖๓}

^{๖๓} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดริวิวัฒน์, สุวรรณสามชาดก, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๓), ๑๔-๑๕.

พระเจ้าปิลัยกษราชทรงแผลงศรไล่สุวรรณสาม

เมื่อได้ยินเช่นนั้นพระเจ้าปิลัยกษ
ราชจึงทรงคิดว่า “...บุรุษนี้ฉันเรายัง
ด้วยศรกำซาบด้วยยาพิษ แม้ล้มแล้วไม่
ดำไม่ตัดพ้อเรา เรียกหาด้วยถ้อยคำอัน
น่ารักดูบุคคลจับพันหัวใจ เราจักไปหา
บุรุษนี้...”^{๖๔} พระเจ้าปิลัยกษราชจึงเสด็จ
ออกจากพุ่มไม้และได้สนทนากับสุวรรณ
สามจนทราบเรื่องทั้งหมด จึงทรงสำนึก
ได้และตั้งปณิธานจะเลี้ยงดูบิดามารดา
แทนสุวรรณสาม พระเจ้าปิลัยกษราช
จึงทรงถือหม้อน้ำไปยังอาศรมและบอก
แก่ดาบส ดาบสทั้งสองว่าตนเป็นผู้ยิง
สุวรรณสามจนถึงแก่ชีวิต ด้วยอำนาจ
ความเมตตาของสุวรรณสามจึงทำให้นาง
พสุนธรีเทพธิดามาช่วยชีวิต บิดามารดา
มีดวงตาเห็นได้เป็นปกติ สุวรรณสามจึง
เทศนาแก่พระเจ้าปิลัยกษราชให้ทรงตั้งมั่น
ในทศพิธราชธรรม บำเพ็ญทานรักษาศีล
เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ได้เสวยสุขบนสวรรค์
ส่วนสุวรรณสามได้เลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อ
สิ้นชีวิตได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

การให้อภัย ไมโกรธตอบของ
สุวรรณสามนี้ถือเป็นเมตตาบารมีที่ยิ่งใหญ่
การนำเรื่องสุวรรณสามชาดกมาวาดเป็นภาพจิตรกรรมในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชรเพียงเรื่องเดียว จึงสื่อความ
หมายถึง “เมตตา” ในหลักอารักขกัมมัฏฐาน ๔ ที่ให้ภิกษุหมั่นเจริญเมตตาคือการแผ่ไมตรีในสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

พระเจ้าปิลัยกษราชปฏิบัติบิดามารดาสุวรรณสาม

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๕.

พระเจ้าปิลัยกษราชแบกหม้อน้ำไปยังอาศรม เพื่อปรนนิบัติทุกุลดาบสกับนางปาริกาแทนสุวรรณสาม

การเขียนภาพภิกษุตามขนบโบราณโดยตัดเส้นวงโค้งใบหน้าแบบตัวพระ-ตัวนาง
ในขณะที่เดียวกันช่างได้เขียนจีวรให้มีรอยยับตามธรรมชาติ และแรเงาให้เกิดมิติ

ผนังระหว่างหน้าต่างด้านซ้ายและขวาของพระประธาน เขียนเรื่องอสุภกัมมัญฐานและเรื่องเสือกัดพระภิกษุที่กำลังบำเพ็ญเพียร

อสุภกัมมัญฐาน เป็นการพิจารณากรรมฐานที่ยึดเอาซากศพเป็นอารมณ์ อันเป็นธรรมข้อหนึ่งในอารักขกัมมัญฐาน ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการพิจารณาอสุภะว่ามีวิธีปฏิบัติดังนี้

“...เมื่อจะเจริญอสุภภาวนา เริ่มว่า **อโย โข เม กาโย อุทฺธ ปาทตลา อโร เกสมตถกา ตจ ปริยนโต บุโร นานปการสส อสุจิโน** ภายของเราเนี่ย เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ที่สุดผมลงมา มีหนังเป็นที่สุตรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดต่างๆ **อตฺถิ อิมสมิ กาเย** มีอยู่ในกายนี้ **เกสา** ผมทั้งหลาย **โลมา** ขนทั้งหลาย **นขา** เล็บทั้งหลาย **ทนต์ตา** ฟันทั้งหลาย **ตโจ** หนัง **มัส** เนื้อ **นหารู** เส้นเอ็นทั้งหลาย **อฏฺฐิ** กระดูกทั้งหลาย **อฏฺฐิมิลข** เยื่อในกระดูก **วฏกั ม้าม** **ทหฺย** หัวใจ **ยกน** ตับ **กิโลมกั** พังผืด **พิทฺท** ไต **ปฺปผาส** ปอด **อนต** ไส้, ไส้ใหญ่ **อนตคฺคณ** สายรัดไส้, ไส้ย่อย **อุทฺทริย** อาหารตั้งท้อง **กริส** ขี้ **ปีตต** ดี **เสมฺพ** เสลด, มวก **ปุพฺโพ** หนอง, น้ำเหลือง **โลหิต** เลือด **เสโท** เหงื่อ, **เทโ** เมโท **มันขัน** **อสุสุ** น้ำตา **วสา** มันเหลว, **เปลวมน** **เขโ** น้ำลาย **สิงฆานิกกา** น้ำมูก **ลลิกา** ไขข้อ **มุตต** มูตร **เอกาสาย** **เม กาโย อุทฺธ ปาทตลา อโร เกสมตถกา ตจปริยนโต บุโร นานปการสส อสุจิโน** ภายของเราเนี่ย เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นไป เบื้องต่ำแต่ที่สุดผมลงมา มีหนังเป็นที่สุตรอบ เต็มด้วยของไม่สะอาดต่างๆ อย่างนี้ ...”^{๕๔}

การพิจารณาอสุภกัมมัญฐานมีทั้งหมด ๑๐ วิธี ปรากฏอยู่ใน “คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค” ซึ่งพระพุทธโฆษาจารย์ พระเถระชาวชมพูทวีป รจนาขึ้นในลังกา พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคนับเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งคัมภีร์หนึ่ง มีการนำเนื้อหาจากคัมภีร์ดังกล่าวมาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมปรากฏในสมุดภาพสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เช่น จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารทิศตะวันออกของวัดพระเชตุพน และที่หลังบานประตูหอไตรวัดระฆังโฆสิตาราม จิตรกรรมเรื่องอสุภกัมมัญฐานได้รับความนิยมมากในสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังตัวอย่าง จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร^{๕๕}

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชรเขียนภาพอสุภ ๑๐ ไม้ครบถ้วน เรียงลำดับภาพตั้งแต่ด้านซ้ายของพระประธานวนตามเข็มนาฬิกาไปสุดที่ผนังด้านขวามือของพระประธาน แต่ละภาพเขียนเป็นพระภิกษุสงฆ์กำลังย่นพิจารณาซากศพแต่ละประเภทและชักผ้าบังสุกุล มีฉากหลังเป็นป่าและทิวทัศน์ธรรมชาติ เช่น ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น การเขียนภาพมีระยะใกล้-ไกล เห็นได้จากต้นไม้ที่อยู่ระยะใกล้จะมีขนาดใหญ่ ต้นไม้ที่อยู่ระยะไกลจะมีขนาดเล็ก เทคนิคการวาดต้นไม้ใช้แปรงจุ่มสีแต้มเป็นแถบเพื่อให้เป็นรูปพุ่มไม้โดยไม่ต้องตัดเส้นให้เห็นเป็นใบไม้ ส่วนจิวรของพระภิกษุมีรั้วรอยยับตามธรรมชาติ มีเทคนิคการตัดเส้นจิวรโดยการแรเงา แต่ลักษณะใบหน้าและร่างกายของพระภิกษุยังคงเขียนตามแบบโบราณ โดยตัดเส้นวงโค้งของใบหน้าแบบตัวพระ-นาง^{๕๖}

^{๕๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, ๒๔๓-๒๔๔.

^{๕๕} พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, “จิตรกรรมฝาผนัง: พระราชประสงค์รัชกาลที่ ๔ เรื่องจริยวัตรสงฆ์,” ๓๗.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, ๕๔.

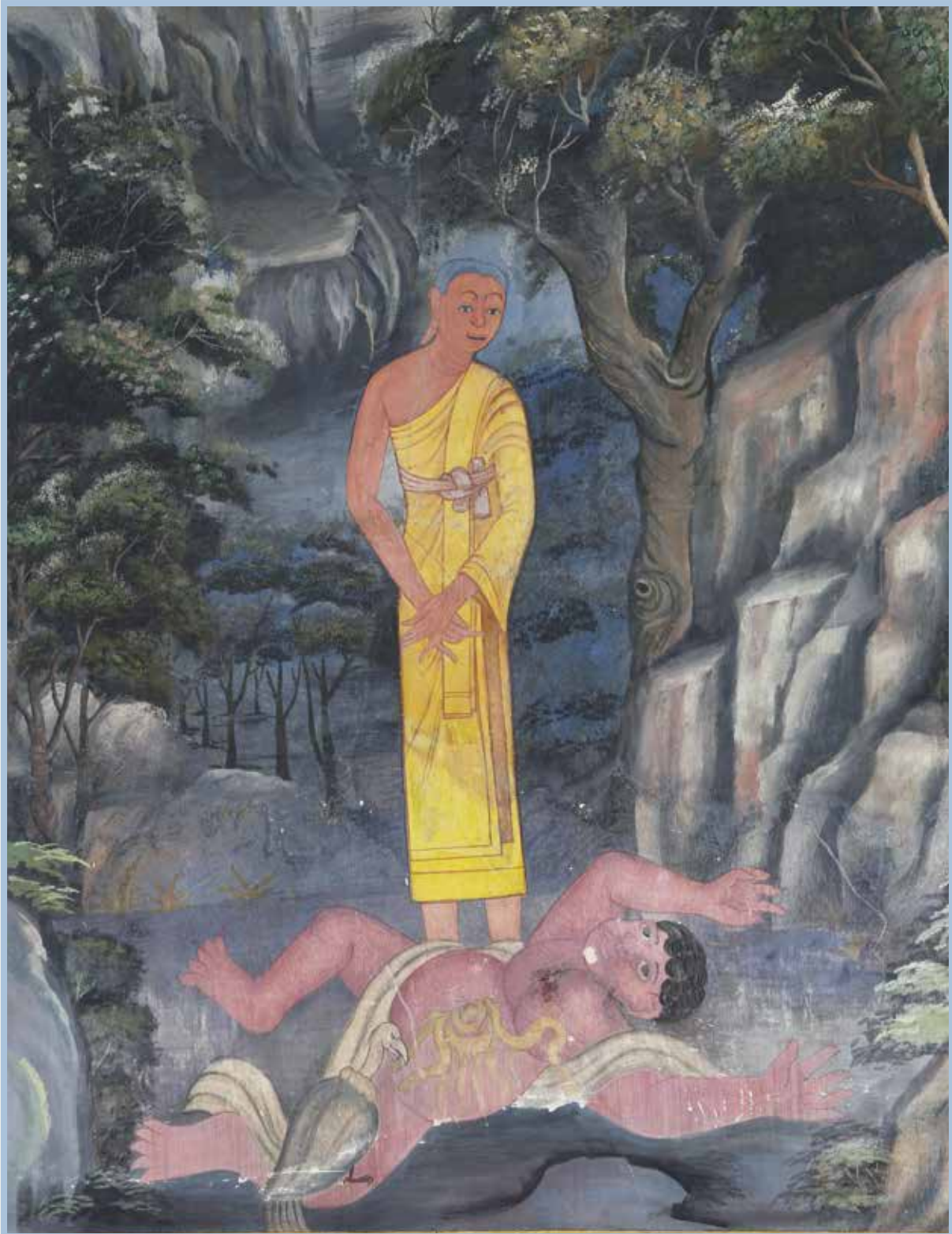
อสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร^{๖๘}

วินีลกอสก

๑. วินีลกอสก คือร่างผีอันมีสีต่างๆ คือสีแดงสีขาวสีเขียวเจือกัน มีสีอันแดงในที่อันมีเนื้อมาก มีสีขาวในที่ประกอบด้วยหนอง มีสีอันเขียวโดยมากปกคลุมไปด้วยผ้าสาฎกอันเขียว อาศัยที่มีสีเขียวโดยมากจึงชื่อว่าวินีลกอสก เหมาะแก่กับผู้ที่มีความกำหนัดยินดีโดยผิดพรณ เพราะในอสุภนี้แสดงให้เห็นว่าผิดพรณนี้ต้องถึงวิปริตเขียวมอหม่นหมองไปโดยธรรมดา

^{๖๘} ปรับปรุงจาก วงศ์ ชาญบาลี, พระวิสุทธิธรรมรค เล่มเดียวจบ (กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ป.), ๒๙๘-๓๒๔.

หตวิกขิตตกอสุภ

๒. หตวิกขิตตกอสุภ คือซากผีอันบุคคลผู้เป็นเวรสับสนด้วยเครื่องศาสตราวุธในองคัพพใหญ่่น้อย เป็น ริวเป็นรอยดังกากบาท อสุภดังกล่าวนี้เหมาะกับผู้กำหนดยินดีในสรีรสมบัติ ที่ติดต่อพร้อมเพรียง เพราะในอสุภนี้ แสดงให้เห็นว่าความติดต่อกายนี้ ต้องหลุดลุ่ยแตกหักไปโดยธรรมดา

โลहितกอสุก

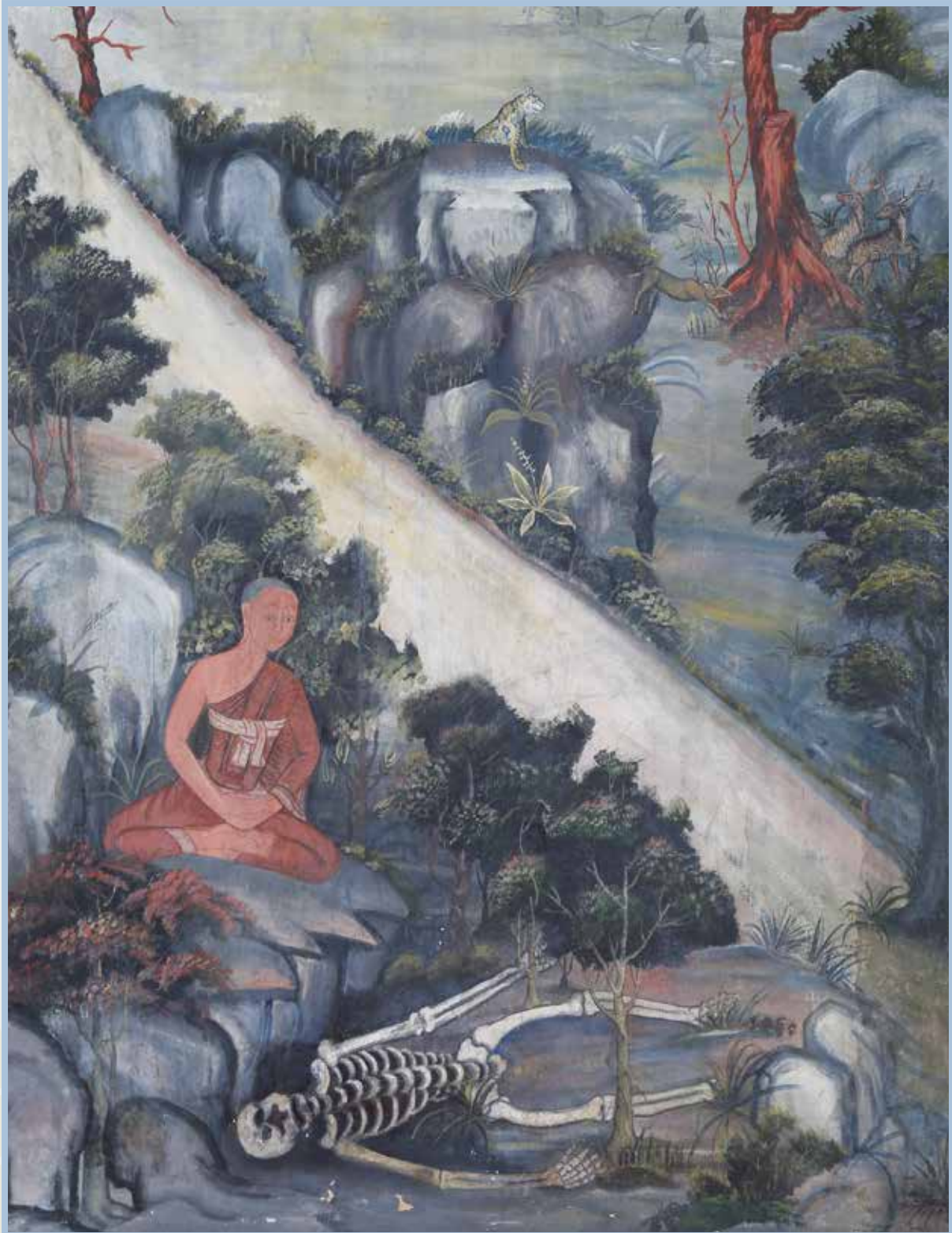
๓. โลहितกอสุก คือร่างผีอันแปดเปื้อนด้วยโลหิต อันไหลเอิบออกจากสรีระประเทศนั้นๆ เหมาะกับผู้ที่มีความกำหนัดยินดีโดยความงามกาย ที่บุคคลตกแต่งด้วยเครื่องประดับต่างๆ เพราะในอสุภนี้แสดงให้เห็นว่ากายที่ประดับให้งามนี้เป็นปฏิภูมแปดเปื้อนด้วยน้ำเลือดโดยธรรมดา

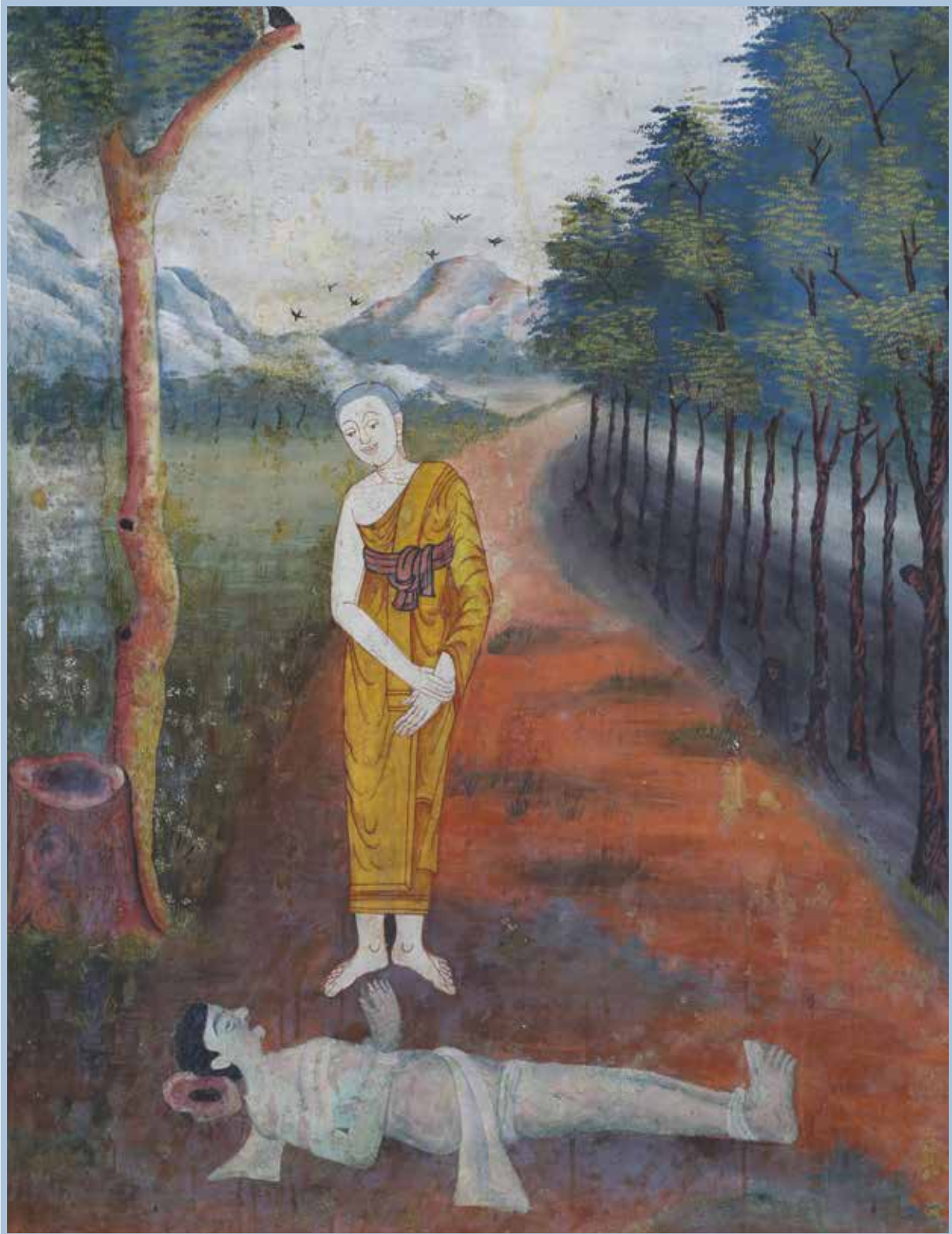
วิกขิตตกอสก

๔. วิกขิตตกอสก คือซากผีอันบุคคลทิ้งไว้ให้ตกเรียรายอยู่ในที่นั้นๆ มืออยู่ข้าง ๑ เท้าอยู่ข้าง ๑ ศีรษะอยู่ข้าง ๑ เหมาะกับผู้ที่กำหนดยินดีโดยลีลาอาการกิริยาเยื้องกรายยกย่องแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ เพราะในอสกนี้แสดงให้เห็นว่าอวัยวะน้อยใหญ่ แยกกันโดยธรรมดา

อัฐิโกสุภ

๕. อัฐิโกสุภ คือซากผีมีแต่ร่างกระดูกทั้งสิ้นแลมีอยู่แต่กระดูกอันเดียวก็ได้ชื่ออัฐิโกสุภ เหมาะกับผู้มักกำหนดยินดีโดยกระดูกฟืนสมบุรณ์ เพราะในอสุภนี้ แสดงให้เห็นว่ากระดูกฟืนนี้เป็นปฏิภูมิต้องหลุดถอนไปโดยธรรมดา

วิบุพพอกสุก

๖. วิบุพพอกสุก คือร่างผีอันมีน้ำเหลืองแลหนองอันไหลออกมาในที่อันปรีแลเปื่อยออกทั้งนั้น เหมาะกับผู้กำหนดยินดีโดยสรีระอันปรนปรุ่งทาพาทด้วยเครื่องหอม เพราะในอสุกนี้แสดงให้เห็นว่าเครื่องหอมที่ทาพาทในกายนี้ ต้องถึงวิปริตเครื่องหอมกลับไปเป็นกลิ่นเหม็นโดยธรรมดา

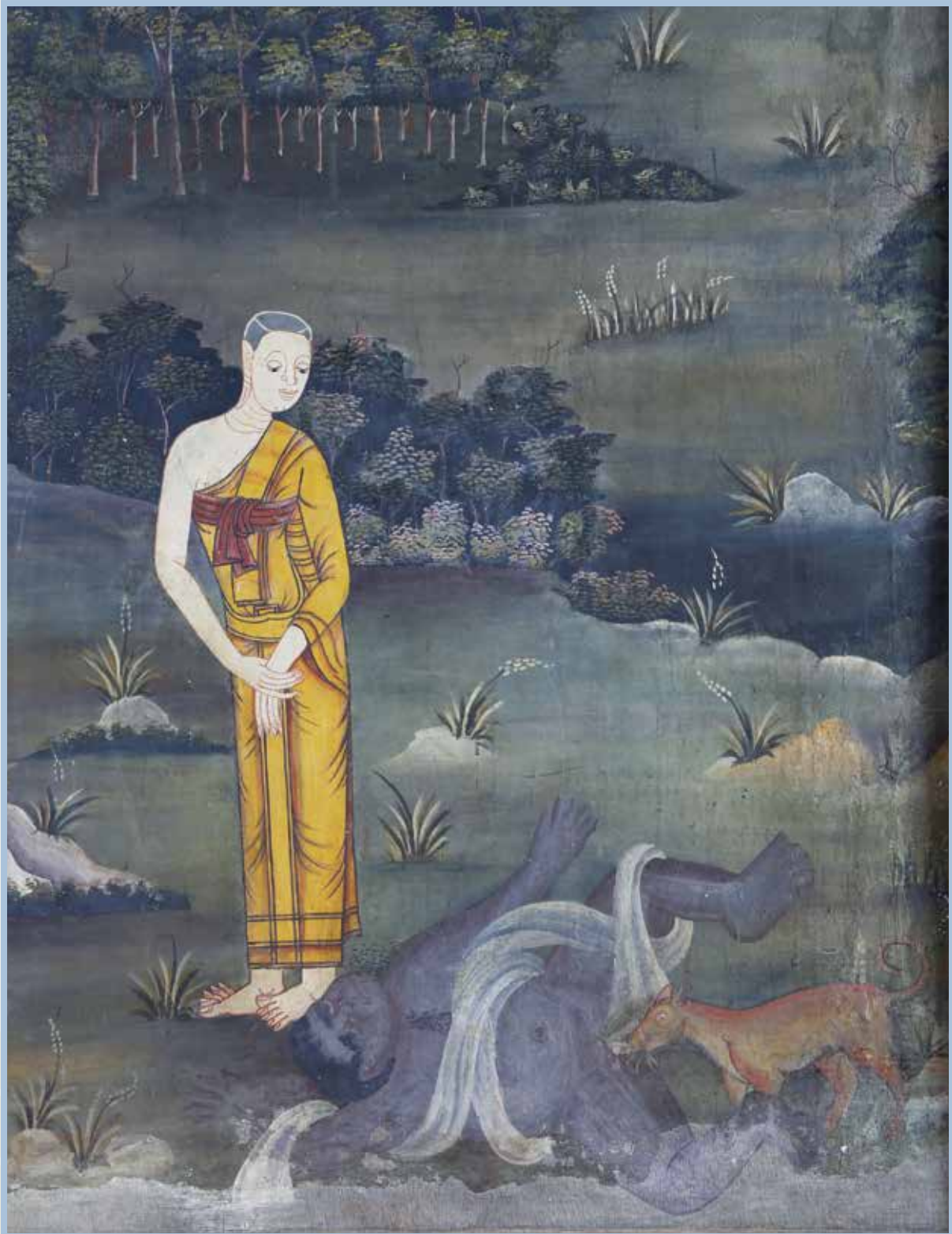
อุทุมมัตกอสุก

๗. **อุทุมมัตกอสุก** คือร่างกายผิอันพองขึ้นโดยลำดับ จำเดิมแต่วันสิ้นแห่งชีวิตพองบวมขึ้นบริบูรณ์ไปด้วยลม เหมาะกับผู้ที่กำหนดยินดีในทรวดทรงสัณฐาน เพราะในอสุภนี้แสดงให้เห็นว่าสรีรสังขยานี้ต้องถึงความวิปริตพองขึ้นโดยธรรมดา

ปุพฺพกอสฺส

๘. **ปุพฺพกอสฺส** คือร่างผีอันเต็มบริบูรณ์ด้วยกัมมชาติ หมู่นอนเบียนบ่อนคลายอยู่ทั่วสรีรประเทศต่างๆ เหมาะกับผู้ที่กำหนดยินดีโดยความที่ถือว่ากายเป็นของแห่งเราแท้ เพราะในอสุภนี้แสดงว่ากายไม่เป็นของตน เป็นของสาธารณท์ทั่วไปแก่หมู่นอนทั้งหลายโดยธรรมดา

วิชาชีวิตกอสุม

๙. วิชาชีวิตกอสุม คือซากผีอันสัตว์ทั้งปวงเป็นต้นว่าสุนัขบ้านสุนัขจิ้งจอกกัดทิ้งยื้อแย่งโดยอาการต่างๆ เหมาะกับผู้ที่กำหนดยินดีโดยแห่งเนื้อที่เป็นปัจจัยแก่กิเลสอันแรงกล้า มีแห่งเนื้อเหล่านี้ต้องถึงความวิปริตไปโดยธรรมดา

วิจิตรทกอสก

๑๐. วิจิตรทกอสก คือร่างฝืนขนาดเป็น ๒ ท่อนท่ามกลาง มีกายขจัดขจายจากกัน เหมาะกับผู้ที่กำหนด ยินดีโดยท่อนกายอันเป็นแห่งทึบ เพราะในอสกนี้แสดงให้เห็นว่าภายในกายนี้เป็นโพรงช่องอยู่เป็นธรรมดา

เรื่องอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ นอกจากจะจัดอยู่ในหมวดดอกสุภะของอรัทกัมมัฏฐาน ๔ แล้ว ยังจัดอยู่ในหมวดมรณัสสติได้เช่นกัน เนื่องจากมีการพิจารณาและนึกถึงความตายของสัตว์ทั้งหลาย ดังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า

“...มรณ มรณ ความตาย ความตาย ให้ผู้เจริญนั้นแลดูสัตว์ทั้งหลายที่ตายแล้วๆ ณ ที่นั้นๆ นึกถึงความตายของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีสมบัติตนเคยเห็นแล้วตายไปๆ เป็นอารมณ์ประกอบสติด้วยสังเวชด้วย ญาณที่รอบรู้ด้วย ให้มนสิการความทำในจิตเป็นไปว่า อรุวั โข ชีวิต ชีวิตของเราไม่ยั่งยืนๆ ดังนี้เป็นต้นนั้น เทอญฯ...”^{๖๔}

เรื่องเสือกัดพระภิกษุ ส่วนเรื่องเสือกัดพระภิกษุนั้น ปรากฏในภาพแรกบริเวณซ้ายมือของพระประธาน ก่อนที่จะเริ่มเรื่องอสุภกัมมัฏฐาน มีลักษณะเป็นภาพพระภิกษุนั่งสมาธิอยู่กลางป่ามีเสือกำลังกัดข้ำที่คอและมีเลือดไหลออกมา ภาพดังกล่าวนี้ไม่ได้อยู่ในอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ แต่เป็นเรื่องราวที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี ในตอนที่ว่าด้วย อรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร กล่าวถึงพระภิกษุรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาล ปลีกวิเวกไปนั่งสมาธิในป่าแล้วถูกเสือกิน ระหว่างที่เสือกินอวัยวะไปทีละส่วน พระภิกษุรูปนั้นได้บรรลุธรรมในแต่ละขั้น จนกระทั่งสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในที่สุด เรื่องมีดังนี้

เรื่องทุกข์ของภิกษุ ๓๐ รูป

“ภิกษุ ๓๐ รูป อีกกลุ่มหนึ่ง เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจำพรรษาในวัดป่า ทำกติกากันว่า ผู้มีอายุ เราควรทำสมณธรรม ตลอดคืนในยามทั้งสาม เราไม่ควรมาแย่งสำนักของกันและกัน แล้วต่างคนต่างอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทำสมณธรรม ตอนใกล้รุ่งก็โงกหลับ เสือตัวหนึ่งก็มาจับภิกษุไปกินทีละรูปๆ ภิกษุไร ๆ ก็ได้เปล่งแม้วาจาว่า เสือคาบผมแล้ว

ภิกษุถูกเสือกินไป ๑๕ รูป ด้วยอาการอย่างนี้ ถึงวันอุโบสถ ภิกษุที่เหลือก็ถามว่าท่านอยู่ที่ไหน และรู้เรื่องแล้วก็กล่าวว่า ถูกเสือกินคาบคอ บัดนี้เราถูกเสือกินคาบไปๆ แล้วก็อยู่กันต่อไป ต่อมาเสือกก็จับภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง โดยนัยก่อน ภิกษุหนุ่มก็ร้องว่า เสือขอรับ ภิกษุทั้งหลายก็ถือไม้เท้า และคบเพลิงติดตามหมายว่าจะให้มันปล่อย เสือกก็ขึ้นไปยังเขาขาด ทางที่ภิกษุทั้งหลายไปไม่ได้ เริ่มกินภิกษุนั้นตั้งแต่นิ้วเท้า ภิกษุทั้งหลายนอกนั้น ก็ได้แต่กล่าวว่าสัพบุรุษ บัดนี้กิจที่พวกเราจะต้องทำไม่มี ขึ้นชื่อว่าความวิเศษของภิกษุทั้งหลายย่อมปรากฏในฐานะเช่นนี้ ภิกษุหนุ่มนั้น นอนอยู่ในปากเสือ ช่มเวทนาเจ็บปวด แล้วเจริญวิปัสสนา ตอนเสือกินถึงข้อเท้า เป็นพระโสดาบัน ตอนกินไปถึงหัวเข่าเป็นพระสกทาคามี ตอนเสือกินไปถึงท้องเป็นพระอนาคามี ตอนเสือกินไปยังไม่ถึงหัวใจ ก็บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา จึงเปล่งอุทาน ดังนี้ว่า

^{๖๔} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๕.

สีลวา วตตสมปนโน
 มุหุตต์ ปมาทมนวาย
 ปณฺชรสฺมี โส คเหตุวา
 กามํ ขาทตุ มํ พยคฺโข
 กิเลสฺ เขปยิสฺสามิ

ปณฺณวา สฺสฺมาหิโต
 พยคฺเข โน รุทฺธมานโส
 ลิลาย อุปรี กโต
 อฏฺฐจฺยา จ นุทฺหารุสฺส จ
 ผุสฺสิสฺสามิ วิมุตฺตยิ

เรามีศีล ถึงพร้อมด้วยวัตร มีปัญญาที่ใจมั่นคงดีแล้ว อาศัยความประมาท ครูหนึ่ง ทั้งที่มีใจไม่คิดร้ายในเสือ มันก็จับไว้ในกรงเล็บ พาไปไว้บนก้อนหิน เสือจึงกินเราถึงกระดูกและเอ็นก็ตามที่เราก็กทำกิเลสให้สิ้นไป จักสัมผัสวิมุตติ ดังนี้”^{๗๐}

พระภิกษุบำเพ็ญสมณธรรมในป่า

^{๗๐} พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), ๒๖๘-๒๖๙.

ภาพเสื่อกัดพระภิกษุจากคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีนี้ สื่อความถึงมรณัสสติในอารักขกัมมัฏฐาน ๔ ที่พระภิกษุในเรื่องกำลังเจริญวิปัสสนาระลึกเกี่ยวกับความตายที่กำลังบังเกิดแก่ตน สอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กล่าวถึงการเจริญมรณัสสติไว้ตอนหนึ่งว่า

“...อรุโ โข เม ชีวิต ชีวิตของเราไม่ยั่งยืน อรุ มรณ เอกลิโก ความตายยั่งยืน เป็นไปส่วนเดียว อวสุล มรณ เอกลิโก ความตายแน่เป็นไปส่วนเดียว อวสุล มยา มริตพพ เราคงตายแน่ เราจะพึงตายแน่ มรณปริโยสาน เม ชีวิต ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด มรณธมโมเมหิ มรณ อนติโต เราเป็นผู้มีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงความตายไปได้ มรณ ภาวิสุสติ ความตายจักมี...”^{๗๑}

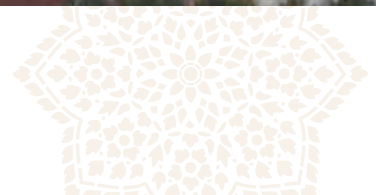
ภาพถ่ายสุดหลังจากเรื่องอสุกัมมัฏฐานอยู่ด้านขวาของพระประธาน เป็นพระภิกษุนั่งอยู่กลางป่าสันนิษฐานว่าอาจเป็นพระที่มาเจริญวิปัสสนากลางป่าก่อนที่จะถูกเสื่อกัด เนื่องจากด้านขวามือของภาพมีเสื่อกำลังลงมาจากภูเขากำลังจ้องมาทางพระภิกษุ

---

^{๗๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๔๕.

เสื่อกัดพระภิกษุ ขณะบำเพ็ญสมณธรรม

บานประตูและหน้าต่างพระอุโบสถ ด้านนอกเขียนลายรดน้ำเป็นรูปพันธุ์พฤกษาที่ขึ้นแทรกบนโขดหิน ด้านล่างภาพเขียนรูปช้าง ๓ เชือก เพื่อสื่อถึงพระนาม “กุญชร” อันเป็นพระนามเดิมของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ต้นราชสกุลกุญชรผู้มีส่วนสำคัญในการปฏิสังขรณ์พระอารามแห่งนี้ และบานหน้าต่างด้านใน เขียนเป็นภาพเครื่องตั้งของจีน ได้แก่ เทียนพร้อมเชิงเทียน แจกัน กระถาง ชุบน้ำชา ถ้วยชามิฟา ชามใส่ผลไม้ กล้องยาสูบ ส่วนที่บานประตูและหน้าต่างวาดเป็นกอบัวในแจกันขนาดใหญ่

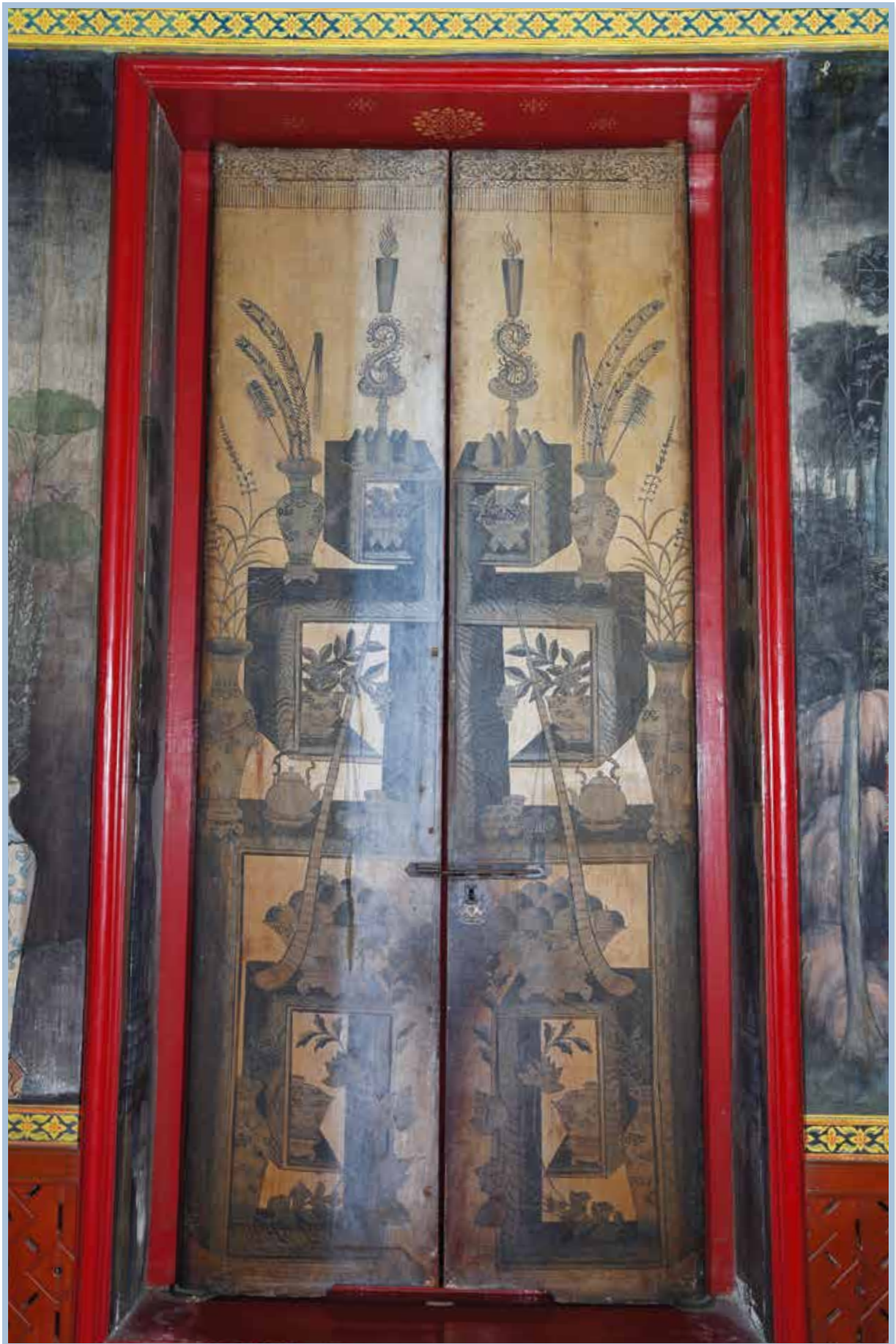
การวาดภาพเครื่องตั้งของจีนเป็นรูปแบบที่นิยมและสืบทอดจากงานจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับที่มาของจิตรกรรมที่วาดเครื่องตั้งจีนไว้ดังนี้

“...แต่ตามเรื่องตำนานปรากฏว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างสวนขวาที่ในพระบรมมหาราชวัง (ตรงบริเวณสวนคิวาลัยบัดนี้) ครั้งนั้นประจวบเวลาราชทูตไทยออกไปเมืองปักกิ่ง ไปได้เครื่องตั้งแต่งเรือนอย่างจีนเข้ามาจัดแต่งพระตำหนักที่ในสวนขวา เป็นเหตุให้เกิดนิยมกันขึ้นเป็นที่แรกว่าเป็นของงามน่าดู ถึงเอาไปผูกเป็นลายเขียนผนังโบสถ์ แต่คิดดัดแปลงไปให้เป็นเครื่องพุทธบูชา...”^{๗๒}

ลายรดน้ำรูปช้าง ๓ เชือก และรูปสัตว์ต่างๆ บนลายพันธุ์พฤกษา บานหน้าต่างพระอุโบสถ

^{๗๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายเครื่องบูชา (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๓. พระโสภณอักษรกิจพิมพ์ช่วยในงานยี่นชิงซ่า มหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎีกาฯเสวตฐี (ผ่อง โชติพุกกณะ) เจ้ากรมท่าซ้าย กระทรวงมหาดไทย ๒๔๗๓), ๕.

ภาพเครื่องตั้งแบบจีนที่หลังบานประตูและหน้าต่าง

ภาพกอบัวในแจกันขนาดใหญ่ที่บ้านแฝะ

ภาพเทพชุมนุม อยู่เหนือช่องประตูและหน้าต่าง เป็นภาพเทวดาทรงเครื่องอย่างกษัตริย์เหาะเป็นหมู่ท่ามกลางก้อนเมฆ มีอาภรณ์ที่ต่างกัน เช่น พนมมือไหว้ ถือช่อดอกไม้ ถือดอกบัว ถือเครื่องดนตรี แต่ละองค์มีท่าเหาะแบบนาฏลักษณะ และลักษณะของท้องฟ้านั้นมีลักษณะสีคราม มีก้อนเมฆน้อย-ใหญ่ที่ทำให้เกิดมิติระยะใกล้-ไกล ลักษณะเช่นนี้เป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ ที่ต่างจากภาพเทพชุมนุมในสมัยก่อนหน้า ซึ่งมักทำเป็นเทวดาพนมมือเรียงแถวอย่างเป็นระเบียบ^{๗๓}

ภาพเทพชุมนุมแสดงเหตุการณ์ที่บรรดาเทวดามาร่วมสักการะพระพุทธองค์ ในที่นี้คือพระพุทธเทวราชปฏิมากร พระประธานปางมารวิชัยในพระอุโบสถ สอดคล้องกับเนื้อความในคัมภีร์พระปฐมสมโพธิกถาที่กล่าวว่เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงชนะมารดังนี้

“...หมู่เทพบุตรแลพรหมทั้งหลายก็ออกจากพิมานแห่งตนๆ เกือบกล่นกันมา มีหัตถ์ถือประทีปสุคนธบุพผารวัชฎากต่างๆ มาแวดล้อมพร้อมกันอุโฆษถวายชัยแก่พระมหาบุรุษว่า ชัยขำนะมีแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสิริสวัสดิ ปราชย์มีแก่มารผู้ปรารถนาบาปธรรม...”^{๗๔}

และเมื่อทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเทพเจ้าทั้งหลายก็มาเฝ้าอีกครั้งหนึ่งโดย

“...เทพยเจ้าทั้งหลายนิมิตสุขุมกายเทออาณูปรมาณูลงประชุมกันอยู่ในที่มีประมาณเท่านั้นถึง ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ตราบเท่าถึง ๑๐๐๐ องค์ ๑๐๐๐๐ องค์ ๑๐๐๐๐๐ องค์จนถึงแสนโกฏิองค์ก็มีเปนนันมากหมู่เทพยดาทั้งหลายอันมาแต่หมื่นจักรวาล ประดิษฐานเต็มจักรวาลอันนี้เพื่อจะทศนาบูชาภวันทนชูลีพระผู้ทรงพระภาคมากเหลือล้น...”^{๗๕}

^{๗๓} พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, “ภาพเทวดาในรัชกาลที่ ๔: ความสืบเนื่องทางงานช่าง,” ใน ประมวลผลงานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), ๒๐๙.

^{๗๔} สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก, พระปฐมสมโพธิ, กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๕๑, ๑๐๖-๑๐๗.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๓.

ภาพจิตรกรรมฝาผนังเทพชุมนุมในพระอุโบสถ

เทวดาในท่วงท่าต่างๆ เหาะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

เทพยดาบรรเลงดนตรีมีขลุ่ยและโทน

เทวดาเหาะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

เทวดาถือดอกไม้เหาะไปบูชาพระพุทธเจ้า

เทวดาบรรเลงดนตรี ประกอบด้วยปี่ กระจำปี่และซอ

เทวดาบรรเลงซอและโทน

ภาพจิตรกรรมเรื่องกิจวัตรสงฆ์ผนังหุ้มกลองด้านหลังพระประธาน

ผนังสกัดด้านหลังพระประธาน ระหว่างบานประตูด้านหลัง เขียนเป็นภาพเขตสังฆาวาส มีหมู่กุฏิสงฆ์ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนหลังคามุงกระเบื้องสลับกับต้นไม้เป็นระยะ กลางภาพมีหอรชังโผล่พ้นยอดไม้ และทาง ขวามือตอนบนมีกำแพงแก้วกั้นเขตสังฆาวาส ลักษณะการวาดอาคารแบบสมจริงมีมิติความกว้าง ยาว ลึก ขนาด ของบุคคลในภาพเหมาะสมกับสถานที่ มีการวางระยะใกล้-ไกล (perspective) ของวัตถุในภาพ ซึ่งเป็นพัฒนาการ ของงานช่างที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔

ในกุฏิด้านซ้ายและกลางภาพวาดเป็นพระภิกษูกำลังสอนหนังสือแก่สามเณร และศิษย์วัด ส่วนกุฏิถัด มาวาดเป็นศิษย์วัดสองคนกำลังปรนนิบัติพระภิกษุ โดยการช่วยถือสมณบริขาร เช่น ใบลาน ยาม และตาลปัตร ส่วนกุฏิขวาสุดหลังคามุงกระเบื้องสีเขียว มีอุบาสิกาและเด็กชายกำลังถวายภัตตาหารที่บรรจุมาในภาชนะที่เรียก ว่า “เตียบ” มีฝาครอบ ส่วนที่หน้าวัดวาดเป็นแหล่งน้ำ เป็นภาพพระภิกษูกำลังสรงน้ำ และผลัดเปลี่ยนจีวร มี ทายกกำลังตักน้ำที่หน้า การวาดภาพกิจวัตรต่างๆ ของพระสงฆ์นี้ถือเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของงานจิตรกรรม สมัยรัชกาลที่ ๔ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพการสอนหนังสือเด็ก และภาพศิษย์วัดซึ่งพบมากในจิตรกรรมฝาผนังที่ เขียนขึ้นในรัชสมัยของพระองค์^{๗๖}

ภาพพระภิกษูกำลังสอนหนังสือแก่สามเณร

^{๗๖} พัสวีสิริ เปรมกุลนันท์, “จิตรกรรมฝาผนัง: พระราชประสงค์รัชกาลที่ ๔ เรื่องจริยวัตรสงฆ์,” ๑๑๙.

ภาพศิษย์วัดกำลังปรนนิบัติพระภิกษุ

ภาพอุบาสิกาและเด็กชายกำลังถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุ

ภาพพระภิกษุกำลังสงน้ำและผลัดเปลี่ยนจีวร

พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ.๙) เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ประวัติพระเทพคุณาภรณ์

พระเทพคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร วรวิหาร รองเจ้าคณะภาค ๑๔ นามเดิม โสภณ นามสกุล พุ่มพวง เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ ๕ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๖ ณ บ้านกาหลง ตำบลกาหลง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร

เมื่อวัยเยาว์ได้ศึกษาชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดกาหลง จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จากนั้นได้มาบรรพชาเป็นสามเณรภาคฤดูร้อนเมื่ออายุ ๑๓ ปี ณ วัดกาหลง เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙ โดยมีพระครูสมุทรธรรมสุนทร (สุด สิริธโร) เป็นพระอุปัชฌาย์ หลังจากบรรพชาเป็นสามเณรได้ ๒ ปี จึงได้ย้ายมาอยู่วัดหัวลำโพง กรุงเทพมหานคร เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม และได้อุปสมบท ณ วัดแห่งนี้ เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘ โดยมีพระครูนครเขตปริรักษ์ (สุวิทย์ จิตวิโซ ป.ธ. ๓ M.A.) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูบวรวิมลกิจ (ประชุม สุจิตโต) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระครูวิสิษฐุฒิกร (วิชิต จิตชิตโต) เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับนามฉายาว่า “โสภณจิตโต” หมายถึง **พระผู้มีอภัยค้ำยงดงาม**

หลังจากบรรพชาอุปสมบทแล้วได้ศึกษาพระปริยัติธรรม จนจบการศึกษาพระปริยัติธรรมสูงสุดของคณะสงฆ์ทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี สอบได้นักธรรมเอก เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๑ และสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๖ ส่วนวิทยฐานะทางโลกจบการศึกษาระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายและการวางแผนสังคม จากมหาวิทยาลัยเกริก เมื่อพุทธศักราช ๒๕๔๑

ปัจจุบันพระเทพคุณาภรณ์ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร เป็นพระอุปัชฌาย์วิสามัญ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๔ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ตามลำดับดังนี้ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ราชทินนามว่า “พระศรีวิชิโรดมลี” เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๑ ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นราช ราชทินนามว่า “พระราชสุธี” เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๖ และได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ราชทินนามว่า “พระเทพคุณาภรณ์” เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๕๑

๑๕๔ วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

พระเทพคุณาภรณ์ ได้มุ่งมั่นพัฒนาวัดเทวราชกุญชรให้มีความงดงามสมกับเป็นพระอารามหลวงมาโดยตลอด อีกทั้งยังส่งเสริมการศึกษาด้านพระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณร การเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้งจัดกิจกรรมการพัฒนาการศึกษา ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และบำเพ็ญประโยชน์จิตอาสาให้แก่สถานศึกษาต่างๆ จึงทำให้พระเทพคุณาภรณ์ ได้รับพระราชทานรางวัล และการประกาศเกียรติคุณจากสถาบันต่างๆ ดังนี้

๑. คณะกรรมการศาสนา ศิลปวัฒนธรรม สภาผู้แทนราษฎร ถวายรางวัลพุทธคุณูปการกาญจนเกียรติคุณ เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๕

๒. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานเข็มเชิดชูเกียรติผู้อนุรักษ์มรดกไทย เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๘ เนื่องจากพระเทพคุณาภรณ์ ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อนุรักษ์จิตรกรรมฝาผนังไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา

๓. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานเหรียญรางวัลพสกยาไสวในศาสนสถานตามโครงการแม่ไม้มิ่งเมือง เมื่อวันที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๑

๔. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร มอบโล่เกียรติคุณผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๕๕

๕. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา เมื่อวันที่ ๑๓ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๕

๖. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร ถวายปริญญาบริหารธุรกิจดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาการจัดการ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๕๕

๗. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ประกาศให้สำนักปฏิบัติธรรมประจำกรุงเทพมหานครแห่งที่ ๑๓ วัดเทวราชกุญชร เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่น ประจำปี ๒๕๕๖

๘. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานเสมาธรรมจักรแก่ผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา เนื่องในเทศกาลวิสาขบูชาวันสำคัญของโลก เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

๙. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ถวายปริญญาศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

๑๐. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ถวายปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสนศาสตร์ การพัฒนา เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

๑๑. หม่อมราชวงศ์สุขุมพันธ์ บริพัตร ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร ถวายโล่ประกาศเกียรติคุณเนื่องในโอกาสครบ ๑๐๐ ปี เขตดุสิต แต่พระเทพคุณาภรณ์ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๗

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. หนังสือชุดภาพจิตรกรรมเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๖.
- กองพุทธศาสนสถาน. ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๒๕.
- จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์. เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มหาเถรสมาคม, ๒๕๔๗.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ). พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: แสงดาว, ๒๕๕๒.
- ชินวรศิริวัฒน์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง. สุวรรณสามชาดก. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๓.
- ตำราวิชาภาพ, สมเด็จพระเจ้า. ตำนานวังเก่า. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: แสงดาว, ๒๕๕๓.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๔.
- _____. ละครพ่อนรำ: ประชุมเรื่องละครพ่อนรำที่บรรพารำเต้น: ตำราพ่อนรำ ตำนานเรื่องละครอิเหนา ตำนานละครตีก๋อประพ. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.
- _____. อธิบายเรื่องบูชา. พระนคร: โสภณพิพิธธรรมนาคร, ๒๔๗๓. (พระโสภณอักษรกิจพิมพ์ช่วยในงานยี่นซิงซ่า มหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎีกราชเศรษฐี (ผ่อง โชติพุกกณะ) เจ้ากรมท่าซ้าย กระทรวงมหาดไทย ๒๔๗๓).
- ตำนานพระอารามแลทำเนียบสมณศักดิ์. กรุงเทพฯ: วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม, ๒๕๔๓.
- ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๒๖.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน. หนังสือชุดประชุมพงศาวดารฉบับราชฎ. ชำระต้นฉบับโดย นฤมล ธีรวัฒน์. นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๔๘.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.
- _____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๗.
- นริศรานวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. สารานุกรม. เล่ม ๒๑. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๕.
- นุชนารถ กิจงาม. “เทวราชกุญชร-วัด.” อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ก ท ธ (๒๕๕๒): ๔๖๐-๔๖๖.
- “ปฏิสังขรณ์วัดเทวราชกุญชร.” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๓๒, (๒๖ กันยายน ๒๔๕๘): ๑๔๓๓-๑๔๓๔.
- “ประกาศกรมศิลปากร เรื่องกำหนดบัญชีโบราณวัตถุสถาน.” ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๖๔, ตอนที่ ๖๖ (๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๒): ๕๒๘๐-๕๒๘๑.
- ประมุขมาต อิศรางกูร, ม.ล.. พระประวัติต้นราชสกุลที่สืบตรงจากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระศรีสตุธารักษ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มิตรไทย, ๒๕๐๙. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายจิติ อิศรางกูร ณ อยุธยา ๙ พฤษภาคม ๒๕๐๙).
- ปราณี กล้าส้ม. ย่านเก่าในกรุงเทพฯ. เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๙.
- เปลื้อง ณ นคร. ภาพประวัติศาสตร์ (กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒.
- พระเทพคุณาภรณ์ และคณะ. นิรมิตลิตทศวรรษ. กรุงเทพฯ: วัดเทวราชกุญชร, ๒๕๕๘.
- พระบวรราชนิพนธ์. เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๕.

พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา. เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก**. เล่ม ๓, ๒๐๓-๕๒๙. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๒.

พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พัศวีสิริ เปรมกุลนันท์. “จิตรกรรมฝาผนัง: พระราชประสงค์รัชกาลที่ ๔ เรื่องจริยวัตรสงฆ์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

_____. “ภาพเทวดาในรัชกาลที่ ๔: ความสืบเนื่องทางงานช่าง.” ใน **ประมวลผลงานด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของศาสตราจารย์ ดร. สันติ เล็กสุขุม**, ๒๐๕-๒๑๒. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

พิชญา สุ่มจินดา. **ถอดรหัสพระจอมเกล้า**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗.

ภาณุรังสีสว่างวงศ์ กรมพระยานานพันธุวงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์. **หนังสือ COURT ข้าราชการ เจ้านาย ๑๑ พระองค์ ทรงช่วยกันแต่ง**, เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๙. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ๑๐ มีนาคม ๒๕๓๙).

ราชสกุลวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๔.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉะบับมีพระรูป. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีสถาปนาพระอิสริยยศศักดิ์ และบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระชนมายุ ๖ รอบ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ๖ พ.ค. ๒๕๓๘).

ลาวัญย์ โชตตามระ. **ย้อนรอยราชตระกูล**. กรุงเทพฯ: โชคชัยเทเวศร์, ม.ป.ท.

ลำดับราชินิกุลบางช้าง. พระนคร: ศิวพร, ๒๕๐๑. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร.ต.อ.ขุนวารินทร์สัจจกร (ชาว ณ บางช้าง) ๑๘ มีนาคม ๒๕๐๑).

วงศ์ ชาญบาลี. **พระวิสุทธิมรรค เล่มเดียวจบ**. กรุงเทพฯ: เลียงเชียงจงเจริญ, ม.ป.ท.

วิไลเลขา ถาวรธนสาร. **ขนขึ้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ. **สาระน่ารู้เกี่ยวกับพระอภิธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม, ๒๕๕๔.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **งานช่างสมัยพระนั่งเกล้า**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑.

_____. **พระพุทธรูปในประเทศไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

_____. **พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ม.ร.ว. และรัชนี ทรัพย์วิจิตร. **พระอนุวงศ์ชั้นหม่อมเจ้าในพระราชวงศ์จักรี**. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ ๑๙๙๑, ๒๕๔๙. สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. **พระปฐมสมโพธิ**. กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, ๒๕๕๑.

สมบัติ พลายน้อย [ส. พลายน้อย]. **พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๔๑.

_____. **วังหน้าพระยาเสื่อ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓.

สมภาพ จันทระประภา. **ชีวิตและงานของดอกไม้สด**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๒๙.

สวัสดิ์ จันทน์. **นิทานชาวไร่**, เล่ม ๗. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๑๕.

สันติ เล็กสุขุม. **งานช่าง คำช่างโบราณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๗.

สายไหม จบกมลศึก และคณะ. **ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔, วัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๕.

สุนิสา มั่นคง. **วังหน้ารัตนโกสินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

อรวรรณ ทรัพย์พลอย, (บรรณาธิการ). **เทคนาพระราชประวัติและพระบวรราชประวัติ**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๗.

เอกสารต้นฉบับ

“ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิชัยโลก.” สมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอขาว. จ.ศ. ๑๒๑๑. เลขที่ ๑๑๕. หอสมุดแห่งชาติ.

มูลนิธิสิริวัฒนภักดี

SIRIVADHANABHAKDI FOUNDATION

มูลนิธิสิริวัฒนภักดี

โดย คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี และครอบครัว
จัดพิมพ์ถวาย วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

มูลนิธิสิริวัฒนภักดี โดย คุณเจริญ - คุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี และครอบครัว

วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร

ถนนศรีอยุธยา แขวงวรจักรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐